

Katedra: Filosofie

Studijní program: B7507 Specializace v pedagogice

Studijní obor: Humanitní studia se zaměřením na vzdělávání
Historie se zaměřením na vzdělávání

PROBLÉM NORMALITY

THE PROBLEM OF NORMALITY

Bakalářská práce: 12–FP–KFL–164

Autor:

Podpis:

Eva CEJNAROVÁ

Vedoucí práce: IC.Lic. Mgr. Michal Podzimek, Th.D.

Konzultant: -

Počet

stran	grafů	obrázků	tabulek	pramenů	příloh
69	-	-	-	17	-

V Liberci dne: 14. 6. 2012

TECHNICKÁ UNIVERZITA V LIBERCI

FAKULTA PŘÍRODOVĚDNĚ-HUMANITNÍ A PEDAGOGICKÁ

Katedra filosofie

ZADÁNÍ BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

(pro bakalářský studijní program)

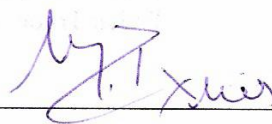
pro (kandidát): Eva Cejnarová
adresa: U Pískovny 244/8, Jablonec nad Nisou 46601
studijní obor (kombinace): Specializace v pedagogice: Historie - Humanitní studia
Název BP: **Problém normality**
Název BP v angličtině: **The problem of normality**
Vedoucí práce: PhDr. David Krámský, PhD.
Konzultant:
Termín odevzdání: květen 2011

Poznámka: Podmínky pro zadání práce jsou k nahlédnutí na katedrách. Katedry rovněž formulují podrobnosti zadání. Zásady pro zpracování BP jsou k dispozici ve dvou verzích (stručné, resp. metodické pokyny) na katedrách a na Děkanátě Fakulty přírodovědně-humanitní a pedagogické TU v Liberci.

V Liberci dne 14. dubna 2010

děkan

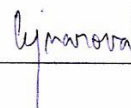

vedoucí katedry

Převzal (kandidát): EVA CEJNAROVÁ

Datum: 24. 5. 2010

Podpis:

Název BP: PROBLÉM NORMALITY

Vedoucí práce: PhDr. David Krámský, PhD.

Cíl: Bakalářská práce se bude zabývat problematikou norem, které zakládají etický rámec západní společnosti. Základním metodickým východiskem textu budou Foucaultovy analýzy normality.

Požadavky: Pravidelné konzultace, předložení finální hrubé verze práce do 02/2011

Metody: Analýza, komparace, interpretace, kritická práce s odborným textem

Literatura: DELEUZE, G. Foucault. Praha: Herrmann & synové, 1996. 191 s. ISBN 80-238-0033-7.
FOUCAULT, M. Dějiny sexuality I.: Vůle k vědění. Praha: Herrmann & synové, 1999. 189 s. ISBN 80-238-5090-3.
FOUCAULT, M. Dějiny šílenství v době osvícenství: Hledání historických kořenů pojmu duševní choroby. Praha: Lidové noviny, 1994. 209 s. ISBN 80-7106-085-2.
FOUCAULT, M. Psychologie a duševní nemoc. Praha: Dauphin, 1997. 113 s. ISBN 80-86019-30-6.
JEDLIČKA, R. - KOŤA, J. Analýza a prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže: aktuální problémy výchovy. Praha: Karolinum, 1998. 169 s. ISBN 80-7184-555-8.
JEDLIČKA, R. et al. Děti a mládež v obtížných životních situacích: nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí. Praha: Themis, 2004. 478 s. ISBN 80-7312-038-0.
SYŘIŠŤOVÁ, E. et al.. Normalita osobnosti. Praha: Avicenum, 1972. 231 s. ISBN neuvedeno.
WEIL, P. - LELOUP, J. - CREMA, R.. Normóza: patologie normálnosti. Praha: Triton, 2009. 228 s. ISBN 978-80-7387-203-8.

Čestné prohlášení

Název práce: Problém normality

**Jméno a příjmení
autora:** Eva Cejnarová

Osobní číslo: P08000712

Byla jsem seznámena s tím, že na mou bakalářskou práci se plně vztahuje zákon č. 121/2000 Sb. o právu autorském, právech souvisejících s právem autorským a o změně některých zákonů (autorský zákon), ve znění pozdějších předpisů, zejména § 60 – školní dílo.

Prohlašuji, že má bakalářská práce je ve smyslu autorského zákona výhradně mým autorským dílem.

Beru na vědomí, že Technická univerzita v Liberci (TUL) nezasahuje do mých autorských práv užitím mé bakalářské práce pro vnitřní potřebu TUL.

Užiji-li bakalářskou práci nebo poskytnu-li licenci k jejímu využití, jsem si vědoma povinnosti informovat o této skutečnosti TUL; v tomto případě má TUL právo ode mne požadovat úhradu nákladů, které vynaložila na vytvoření díla, až do jejich skutečné výše.

Bakalářskou práci jsem vypracovala samostatně s použitím uvedené literatury a na základě konzultací s vedoucím bakalářské práce a konzultantem.

Prohlašuji, že jsem do informačního systému STAG vložila elektronickou verzi mé bakalářské práce, která je identická s tištěnou verzí předkládanou k obhajobě a uvedla jsem všechny systémem požadované informace pravdivě.

V Liberci dne: 14. 6. 2012

Eva Cejnarová

Poděkování

Ráda bych poděkovala vedoucímu mé práce IC.Lic. Mgr. Michalu Podzimkovi, Th.D. za podnětné rady, ochotu a trpělivost. Velký dík, především za velkou podporu, patří také mé rodině.

Anotace

Tato bakalářská práce se zabývá problematikou normality ve filozofii Michela Foucaulta s ohledem na jeho pojetí moderní moci jakožto moci normalizující. Soustředí se na postupy, jimiž je určováno myšlení a jednání jedince a zabývá se rovněž technikami, díky kterým vzniká normalizační společnost, která vylučuje ze svého středu ty, kteří se nepodřizují mocenským požadavkům, přičemž záminkou vyloučení se stává údajná nemorálnost nepřizpůsobivých. Cílem této práce je vysvětlit toto Foucaultovo pojetí především vzhledem k dopadu, který má působení moci, jež je podporována moderní racionalitou, na jednotlivce a společnost. V druhé části práce předkládá zamyšlení nad možnostmi jiného výkladu některých otázek spojených s tímto pojetím problematiky normality, a to především z hlediska filozofie, sociální psychologie a sociologie.

Klíčová slova: Foucault, konformita, moc, normy, normalita, normalizace, společnost, vzdělání, vědění.

Annotation:

The diploma thesis deals with a problem of normality within the philosophy of Michael Foucault putting the main emphasis on his conception of authority as a standardising force. The first part of the thesis focuses on how is determined human thinking and behaviour by this concept. It also focuses on how is developed the mechanism of standardisation in the society which excludes those who are not conform or are not willing to obey authority requirements and which this society labels as immoral. The main aim of this diploma thesis is to call the attention to the impact of Foucault's concept, supported by modern rationality, on the individual and on the society. In the second part, the thesis presents possibilities of other interpretations of this concept, mainly from the point of view of philosophy, social psychology and sociology.

Key words: Foucault, conformity, authority, standards, normality, normalisation, society, education, knowledge.

Obsah

1	Úvod.....	8
2	Michel Foucault a jeho teorie normalizace	10
3	Normalita ve filozofii Michela Foucaulta	13
3.1	Počátek oddělení.....	13
3.2	Foucaultovo pojetí moci	15
3.2.1	Moc jako právo života a smrti.....	18
3.2.2	Moc nad životem.....	20
3.3	Normalizující moc	23
3.3.1	Anatomo-politika aneb vytváření normálních jedinců.....	24
3.3.2	Bio-politika aneb ovládání populací	31
3.4	Moc normality	36
3.4.1	Normalita jako hledisko morální.....	36
3.4.2	Normalizovaná společnost aneb poslušné subjekty a možnost osvobození	41
4	Zamyšlení na závěr	50
4.1	Hledisko normality jako mocenský nástroj?	50
4.2	Vzdělání jako prostředek normalizace?.....	58
5	Závěr	66
6	Literatura	68

1 Úvod

V běžné řeči se setkáváme s tím, že je někdo či něco označeno za normální, nebo naopak za nenormální, chceme-li abnormální. Většinou nás ale ani nenapadne, zamyslet se nad tímto označením, je pro nás samozřejmostí. To, co je normální, považujeme za správné a žádoucí a naopak to, co se z normy vymyká, míváme sklon odsuzovat jako něco nepatřičného. Je zajímavé, že s výrazem „nenormální“ míněném v pozitivním smyslu, se setkáme jen málokdy. Ale proč tomu tak je? Co vlastně představuje hledisko normality? Na tyto a jiné podobné otázky se v této práci pokusíme odpovědět. Naším cílem tak je podat vysvětlení jednoho z možných pohledů na problematiku normality, jehož autorem je francouzský filozof a psycholog Michel Foucault.

Hlavní část této práce se bude věnovat analýze Foucaultova pojetí normality, ale také moderního typu moci a s ním spojených normalizačních technik. Právě moderní moc, tzv. biomoc, která se formuje od dob osvícenství, podle Foucaulta využívá hledisko normality jako nástroj umožňující řídit chování a myšlení lidí a zároveň ovládat celek společnosti. Budeme se tedy zabývat tím, jak biomoc funguje a jaké jsou její záměry, objasníme její jednotlivé složky, tedy tzv. anatomopolitiku a biopolitiku, a vysvětlíme, jak se tento typ moci může uplatňovat jako moc normalizující. Vzhledem k těmto tématům se pak pokusíme ukázat, jaký význam mají vědecky stanovené nebo alespoň ospravedlněné normy a od nich odvozené kritérium normality pro jedince i společnost. V závěru této části práce také ukážeme, v čem vidí Foucault možnost osvobození člověka z podřízenosti jemu vnějším silám, které řídí jeho život i vztah k druhým. Hlavním východiskem nám zde budou především Foucaultovy historické analýzy, v nichž se zabývá problematikou šílenství, vězeňství a sexuality. V rámci této práce se však nebudeme těmito oblastmi podrobně zabývat, jelikož to není z hlediska rozsahu možné. Naším cílem tedy bude podat spíše obecnější vymezení problematiky normality ve Foucaultově díle.

Ve druhé části práce se budeme zabývat srovnáním Foucaultova pojetí s jinými možnostmi výkladu některých otázek týkajících se problematiky normality a normalizace. V první řadě se pokusíme nahlédnout do problematiky norem a normality z hlediska sociální psychologie a poskytnout alternativu k Foucaultově představě hlediska normality jako mocenského nástroje. V závěru se budeme zabývat otázkou normalizačního využití vzdělávání, a to především vzhledem k teoriím

současného rakouského filozofa Konrada Paula Liessmanna, přičemž dalším východiskem nám budou některé sociologické výzkumy, týkající se role vzdělávání v současné společnosti.

Na tomto místě bych ještě jednou ráda poděkovala vedoucímu mé práce IC.Lic. Mgr. Michalu Podzimekovi, Th.D. za to, že převzal vedení této práce místo PhDr. Davida Krámského, PhD., dále mu děkuji, a to především, za jeho podnětné rady a laskavý a trpělivý přístup.

2 Michel Foucault a jeho teorie normalizace

Michel Paul Foucault (1926-1984) byl francouzský filozof a psycholog, představitel poststrukturalismu, profesor na prestižní Collège de France. Bývá považován za jednu z nejvýraznějších osobností filozofie druhé poloviny 20. století. Jeho dílo bylo ovlivněno například francouzskými strukturalisty, existencialismem, marxismem, ale i dalšími myšlenkovými směry. Sám však za svého největšího inspirátora považoval Friedricha Nietzscheho, přičemž některé jeho myšlenky dále rozvíjel.

Výrazným prvkem Foucaultova myšlení je jeho zájem o problematiku vztahů pravdy, vědění a moci, které v podstatě vytvořily společnost v té podobě, v jaké ji známe.¹ Otázce moci nevěnoval samostatnou knihu, ale promýšlí ji ve všech svých historických analýzách, týkajících se šílenství, lékařství, vězeňství nebo sexuality. Právě i ve vztahu k těmto otázkám Foucault analyzuje spojení mezi pravdou, věděním a mocí, přičemž je třeba zdůraznit, že vědění i pravda jsou podle něho v každé historické epoše v podstatě uměle konstruovány, nevyjadřují skutečnost, představují pouze výsledek mocenského působení, které je určuje a toto mocenské působení je poté zpětně podporováno tím, co bylo jako pravdivé uznáno.² Základním východiskem mu je kritika osvícenského zbožštění člověka a jeho rozumu jako prostředku k jeho konečnému osvobození a ovládnutí světa. Foucault se snaží rozbít představu, že rozum a věda *musí být* nástroji osvobození, naopak dokládá, že mohou stejně dobře sloužit k podrobování člověka, k jeho ovládnutí a manipulování. Nepatří však k těm, kteří osvícenství zcela zavrhuje. Jak říká Pavel Barša, Foucault se ve svých pozdních textech prohlásil za pokračovatele osvícenství.

„Na konci 20. století se podle něj osvícenství nemůže realizovat jinak než v podobě zkoumání svých nereflektovaných předpokladů... Foucault navazuje na původní nasazení osvícenské kritiky, ale obrací ji proti instanci, již se dovolávala – to jest proti modernímu rozumu. Je-li jádrem osvícenství kritika předsudků, pověr a mýtů, o něž se opírá sociální panství, musí se týkat i vědeckých diskursů. Ty na

¹ Foucault se ve svých analýzách vždy zabýval západní společností, jelikož se, jak říká Gilles Deleuze, nikdy necítil dostatečně kompetentní k pojednávání o orientálních společnostech. Viz DELEUZE, G. *Foucault*. Praha: Herrmann & synové, 1996. ISBN 80-238-0033-7. S. 152.

² Jak sám říká: „... Význam má pouze určení režimu výroků pravdy, jenž umožnil vyslovovat jako pravdivé určitý počet věcí a tvrdit o nich, že jsou pravdivé, o nichž se dnes ostatně ví, že možná tak pravdivými nebyly.“ Viz FOUCAULT, M. *Zrození biopolitiky: kurz na Collège de France (1978-1979)*. 1. vyd. Brno: CDK, 2009. ISBN 978-80-7325-181-9. S. 43,44.

jedné straně legitimují moderní politickou i ekonomickou moc, na druhé straně samy představují zvláštní typ moci.“³

Foucault se tedy snaží ukázat, že rozum a vědění se nemusí nutně krýt s představou osvobození člověka, nýbrž mohou sloužit k vytváření velmi propracovaných mocenských technik, které naopak člověka uvrhují do stále větší nesvobody. A právě jedním z nástrojů podrobování má být *normalizace*, jež je technikou typickou pro moderní moc, tzv. biomoc, a která prostřednictvím transformace vědomí a řízení chování člověka vytváří poslušné, předvídatelné a manipulovatelné subjekty.

„Modernita přenesla těžiště řízení lidí z fyzického na psychické donucení – nejúčinnější formou disciplinace je totiž sebedisciplinace. Vnucené formy chování byly vštěpovány lidem v podobě špatného svědomí z jejich porušení. Vytváření „normalizovaných“ jednotlivců bylo úkolem učitelů a vychovatelů, lékařů a sexuologů, psychologů, psychiatrů a morálních filozofů – expertů na to, jak má vypadat zdravý a morálně správný život v protikladu k životu nezdravému a morálně zvrácenému.“⁴

Základem procesu normalizace je vytváření rozličných norem, kterými se má člověk řídit ve svém každodenním životě, přičemž tyto normy jsou zastřešovány oním všemocným rozumem, tedy vědeckým poznáním. Rozum se tak stává kritériem, které dokáže ospravedlnit každý požadavek na člověka. Právě díky tomuto ospravedlnění se pak normy mohou snadno vydávat za přirozená pravidla, která je nutno respektovat, jelikož takto v podstatě získávají rozměr morální. Tímto vzniká představa, že to, co se nepodřizuje racionálně stanovenému řádu je špatné, a jako takové pro společnost nežádoucí. Jen tak může být řízeno svědomí člověka a tím ovlivňováno jeho jednání. Normalizační moc se dostává do nitra člověka a vytváří jak jeho sebepojetí, tak i jeho vztah k druhým. V návaznosti na to je jen otázkou času, kdy společnost sama převezme normalizační úsilí do svých rukou a začne ho uplatňovat na své členy. Ve výsledku pak dochází k postihování všemožných odchylek v chování a myšlení a k vylučování jejich nositelů z pokud možno homogenního společenského tělesa, přičemž toto vylučování „nenormálních“ může

³ BARŠA, P. – FULKA, J. *Michel Foucault – politika a estetika*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2005. ISBN 80-7363-020-6. S. 15.

⁴ BARŠA, P. – FULKA, J., pozn. 3, s. 97.

mít své politické využití. Je to jakási záludnost moci, která nás nechává věřit, že jsme svobodní, přestože se usadila v našem nitru a řídí tak nejen naše chování, ale i myšlení, náš vztah k sobě i ke světu.

Podstatou Foucaultových analýz normality je ukázat, že to, co se vydává za přirozené a pravdivé, takovým nemusí vždy být a umožnit tak člověku, aby se skutečně osvobodil a začal sám určovat a vytvářet svůj život. Toho však může být dosaženo jen nekončícím úsilím o vytváření nového vztahu k sobě, k druhým, ke světu. Celé jeho dílo „...lze chápat jako vzpouru proti silám „normalizace“... Foucault rád opakoval slova Reného Chara: Rozvíjejte svou oprávněnou jinakost.“⁵ Možná stojí za zmínku, že dle některých jeho kritiků je Foucaultovo dílo neseno snahou vyrovnat se s vlastními psychickými problémy, které se u něho objevovaly v souvislosti s jeho vlastní odlišností od většinové společnosti. Je totiž známo, že se Foucault jen těžce vyrovnával se svojí homosexualitou a jeho psychické problémy ho přivedly až k několika pokusům o sebevraždu. My zde však naprosto nemáme v úmyslu hodnotit jeho pohnutky, naším cílem je pokusit se popsat a pochopit onen problém normality, který tvoří významnou součást jeho díla.

⁵ ERIBON, D. *Michel Foucault: 1926-1984*. 1. vyd. Praha: Academia, 2002. ISBN 80-200-0955-8. S. 10.

3 Normalita ve filozofii Michela Foucaulta

3.1 Počátek oddělení

Jestliže Foucault hovoří o tom, že se během osvícenství, tedy od 17. ale hlavně 18. století, začíná zvyšovat citlivost společnosti vůči odchylkám jednotlivců, za které můžeme považovat například šílenství, kriminalitu, nemocnost a sexuální deviace, pak se podle něho v žádném případě nejedná o nahodilý proces. Naopak, Foucault v tomto vidí jeden z příznaků zásadní proměny evropského myšlení. Tato snížená tolerance má jeden z projevů ve vzniku internačních zařízení, předně pařížského Všeobecného špitálu založeného roku 1656, která se poté začínají rozšiřovat ve Francii a pod jinými názvy, ale téměř ve stejné podobě, také v dalších částech Evropy.⁶ A v jejich budovách se rázem ocitá nemalá část populace – nalezneme zde „...zločince, nezvedené nebo marnotratné syny rodin, tuláky a blázny.“⁷ Foucault zde hovoří o tom, že se právě v době osvícenství začíná vymezovat „rozum“ vůči „ne-rozumu“, normální vůči nenormálnímu. „Základní je cézura, stanovující odstup mezi rozumem a ne-rozumem; teprve a jedině z ní se odvíjí pohyb, jímž se rozum chápe ne-rozumu, aby mu vyrval jeho pravdu, ať už pravdu šílenství, viny nebo nemoci.“⁸

Ne snad, že by lidé, kteří jsou nyní internováni, zažívali v dřívějších dobách ničím neohraňovanou svobodu. Vždy byli odlišní a podle toho se s nimi jednalo, byli ale součástí každodenní zkušenosti ostatních lidí, byli součástí společnosti. Například šíleni byli v dřívějších dobách někdy veřejně bičováni a vyháněni, ve středověku je však jejich postavení symbolické. Jejich exkomunikace má rituální povahu, má přinést očištění nejen jim samým, ale i ostatním lidem, neboť zlo, jež představuje šílenství, je trestem, a to trestem za hříchy lidí.⁹ „Za renesance se všechny formy ne-rozumu směly svobodně vyjevovat na plném světle; zveřejněné zlo mělo sílu příkladu a vykoupení.“¹⁰ Stejně tak mělo rituální povahu veřejné mučení a veřejné popravy, na kterých měl svůj podíl také lid, který byl v tomto mechanismu trestání nepostradatelný, protože až do 17. století existuje představa, dle které je pro

⁶ FOUCAULT, M. *Dějiny šílenství v době osvícenství: Hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*. Praha: Lidové noviny, 1994. ISBN 80-7106-085-2. S. 37, 40.

⁷ FOUCAULT, M., pozn. 6, s. 42.

⁸ Tamtéž, s. 5, 6.

⁹ Tamtéž, s. 9 – 15. Foucault zde používá obraz lepry a exkomunikace malomocných. Tuto formu později (v době osvícenství) přebírá *oddělení, uzavření* a také postavení bláznů, provinilců, povalečů a tuláků.

¹⁰ Tamtéž, s. 57.

napravení zla nezbytné jeho zveřejnění (v případě veřejných poprav se tato hranice posouvá až do století osmnáctého či devatenáctého). Všechny formy „nerozumu“ tedy byly součástí každodenní zkušenosti člověka. O tom lze mluvit i v případě sexuality. „Ještě na počátku 17. století byla prý obvyklá určitá otevřenost. Pro sexuální praktiky se téměř nevyhledávalo ústraní;... člověk byl k nedovolenému nenuceně tolerantní.“¹¹ Toto vše se ale časem změnilo, zmíněné skupiny lidí - šíleni, zločinci, sexuální devianti, nemocní, skupiny představující onen „ne-rozum“, zkrátka ti, kteří nejsou schopni nebo ochotni podřídit se řádu rozumu - najednou jakoby mizí ze společnosti.

Během osvícenství, jak dokládá Foucault, dochází k velkému oddělení. Oddělení pro nás možná nesourodé skupiny lidí, v době tohoto uvěznění byl ale vnímán určitý princip, který tyto rozdílné jedince spojoval. Tímto principem bylo právě porušení určitého řádu, vybočení z normy. Zlo, které dříve představovalo trest za lidské hříchy a jehož vyjádřením bylo šílenství, se v osvícenství měnilo v chybu a prohřešek, internace skrýváním nerozumu ukazuje jeho ostudnost.¹² „Všechny tyto formy zla hraničící s iracionalitou je třeba držet v tajnosti. *Nelidské* probouzí v osvícenství stud, jaký nikdy necítila renesance.“¹³ Přičemž už v použití slova „nelidské“ je cosi významného. Znázorňuje velmi dobře onen předěl v evropském myšlení. Za nejvyšší hodnotu byl totiž během osvícenství prohlášen rozum, který se stal podstatným určením člověka. Formy „zla“, o kterých Foucault hovoří, v této souvislosti především šílenství, odporují rozumově stanovenému řádu, jsou iracionalitou, negací rozumu, „ne-rozumem“. V takovém případě zde chybí to, co dělá člověka člověkem. Výraz „nelidské“ je tedy opravdu příhodný pro popsání zásadní změny, kterou přineslo osvícenství do života člověka i společnosti. A jak uvidíme později, tato proměna měla mít vskutku dalekosáhlé důsledky.

V 17. století tedy začíná být negativně hodnoceno to, co bylo ve starších dobách považováno pouze za odlišnost, která však byla součástí života a světa. Do sféry ne-rozumu patří nyní nerozlišeně všechny formy nemorálnosti, „...prostě všichni, kteří vzhledem k právnímu, mravnímu či společenskému řádu jevíli známky

¹¹ FOUCAULT, M. *Dějiny sexuality I.: Vůle k vědění*. Praha: Hermann & synové, 1999. ISBN 80-238-5090-3. S. 9.

¹² FOUCAULT, M., pozn. 6, s. 59.

¹³ FOUCAULT, M., pozn. 6, s. 58.

určitého „narušení“.“¹⁴ A tito všichni nyní obývali ona internační zařízení. A pokud jde o funkci internačních domů, Foucault nás vyvede z možného omylu. V těchto zařízeních totiž nejde o léčbu, jejich statut je etický – trestají mravní „nedostatky“. Lidé sem přicházeli ve chvíli, kdy už nemohli nebo nesměli být součástí společnosti, šlo zde hlavně o vztahy vnitrospolečenské.¹⁵ Zkrátka se jedná o instituci pořádkovou, instituci, která má chránit společnost.

Zde však vyvstává řada otázek. Před čím má vlastně společnost být chráněna? Jaké jsou ony vnitrospolečenské vztahy, které vedou k exkomunikaci tak rozsáhlé skupiny lidí? Jaký řád a jaké normy se nyní stávají natolik závaznými, že prakticky jakékoli vybočení může být vyděleno ze společnosti a uzavřeno? Kde se tento řád vzal a komu slouží? Co je to za mocenskou strategii, která se zde dostává ke slovu?

3.2 *Foucaultovo pojetí moci*

Pokud se, možná nečekaně, ptáme, jaká mocenská strategie stojí za změnami, které byly výše popsány, činíme tak naprosto záměrně. Otázka moci je totiž pro Foucaultovu filozofii, včetně námi sledované problematiky, zcela zásadní. Je tedy na místě pokusit se nejprve obecně popsat, co si Michel Foucault představuje pod pojmem moc a teprve poté se znovu zeptat, jaká strategie moci se začala v době osvícenství uplatňovat.

Moc je dle Foucaulta tvořena vztahy sil, přičemž tyto síly prostupují celou společností, vyskytují se v každém jejím bodě, navzájem se určují, ovlivňují a přetvářejí. Těchto sil existuje nekonečné množství, vznikají všude a zpravidla vstupují do vzájemných vztahů, nikdy nepůsobí samostatně a každým takovým vztahem je tvořena moc.¹⁶ Ta nevychází z určitého centra, vykonává se z mnoha bodů vzájemnými poměry proměnlivých vztahů, nejsou zde vládnoucí a ovládaní, poměr sil se může kdykoli změnit, jsou zde jen vládnoucí jako potenciálně ovládaní a naopak. „Moc je všude; to neznamená, že vše obklopuje, nýbrž to, že odevšad vychází.“¹⁷ Moc nepůsobí shora, je podněcována zdola a její ohniska se nedají přesně lokalizovat. Nelze se ptát, kdo *má* moc. Foucault sám tuto otázku zapovídá. Není to tak, že někdo moc má a druhý ji nemá, moc není vlastnictví, je možné říci, že je to spíše „...strategie, že její projevy ovládaní nejsou připisovány jejímu „přivlastnění“,

¹⁴ FOUCAULT, M. *Psychologie a duševní nemoc*. Praha: Dauphin, 1997. ISBN 80-86019-30-6. S. 85.

¹⁵ FOUCAULT, M., pozn. 14, s. 85, 86.

¹⁶ FOUCAULT, M., pozn. 11, s. 108, 109.

¹⁷ Tamtéž, s. 109.

ale disponování s ní, manévrování, taktikám, technikám, uspořádáním;...“¹⁸ Tyto projevy ovládnutí jsou výsledkem poměrů sil, které kdykoli hrozí převrácením stávajících pozic, jelikož zde existuje nespočet bodů odporu, které jsou samy silami a tak se podílí na mocenské hře. Body odporu jsou ve vztahu k ostatním silám, jsou jimi utvářeny a poté ovlivňovány, představují opozici vůči vztahům sil, vůči moci, která je formuje a mohou kdykoli přispět ke změně mocenských vztahů.¹⁹ Stejně jako neexistuje centrální místo, odkud je moc vykonávána, neexistuje ani ústřední místo odporu. Mocenské vztahy fungují napříč společnostmi, procházejí každou její součástí, a stejně tak nespočet ohnisek odporu, tvořících nutnou součást mocenské hry.

Bylo řečeno, že mocenské vztahy jsou nestabilní. Vykonávat moc však znamená využívat poměru sil, ten se ale může kdykoli převrátit. Dá se říci, že moc je vykonávána prostřednictvím určité strategie, která nejen že užívá stávajícího stavu, ale především se ho snaží udržet či změnit podle záměrů toho, kdo dokáže vztahy sil využívat. Z předešlého je ale jasné, že zde nepůsobí jediná strategie. Naopak, jedná se o množství různých strategických postupů, které si mohou navzájem odporovat, ale mohou se také posilovat či přecházet jeden ve druhý. „...Moc není majetkem vládnoucí třídy, nýbrž aktuálním působením její strategie.“²⁰ Jak Foucault upozorňuje, neexistuje moc, která by se vykonávala bez určitých záměrů a cílů. Ty však, stejně jako samotné strategie, nejsou určovány volbou individuálního subjektu.²¹ Základem strategií jsou taktiky, které mohou určovat jednotlivci, avšak předpokládaný účinek těchto taktik se může zcela proměnit, jelikož strategie samy se mění tak, aby byly schopné využívat stávající situace ve společnosti.

V rámci strategií samozřejmě existují prostředky, které zajišťují jejich fungování a naplnění jejich záměrů. Jedním z těchto prostředků je tvorba institucí. Není to tedy tak, že by instituce, jakou je například stát, byla zdrojem moci, nýbrž naopak každá instituce již předpokládá určité mocenské vztahy, je jejich vyjádřením. „Jsou to praktiky, operační mechanismy, které nevysvětlují moc, protože předpokládají její vztahy a pouze je „fixují“ ve funkci, která není produktivní, nýbrž

¹⁸ FOUCAULT, M. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin, 2000. ISBN 80-86019-96-9. S. 61.

¹⁹ FOUCAULT, M, pozn. 18, s. 61, 62. Moc a odpor vůči ní jsou propojeny, představují části celku. „...Moc nepůsobí prostě a jednoduše, jako povinnost nebo zákaz na ty, kteří „ji nemají“; absorbuje je, vstupuje do nich a prochází jimi; opírá se o ně přímo úměrně tomu, jak se oni sami, v boji proti ní, opírají o vlivy, jimiž na ně moc působí.“

²⁰ DELEUZE, G. *Foucault*. Praha: Herrmann & synové, 1996. ISBN 80-238-0033-7. S. 48.

²¹ FOUCAULT, M., pozn. 11, s. 111, 112.

reproduktivní.“²² Přičemž se může zdát, že některé z institucí, které jsou k tomuto záměru využívány, nemají s mocenským působením žádné styčné body, opak však může být pravdou.

„...Politická moc je vykonávána také prostřednictvím určitého počtu institucí, jež vypadají, jako kdyby neměly s politickou mocí nic společného... Každý si to uvědomuje v souvislosti s rodinou a také ví, že univerzita a všechny vzdělávací systémy... jsou vytvořeny k tomu, aby udržely u moci určitou společenskou třídu... Instituce vědění, prognózy a péče, např. lékařství, rovněž napomáhají udržovat politickou moc.“²³

Díky institucím je tedy naplňován záměr strategií, jímž je udržení výhodného poměru sil čili žádoucích mocenských vztahů. Ale jak instituce integrují mocenské vztahy? Zde se dostáváme k naprosto zásadní součásti Foucaultovy teorie. „... Instituce je schopna integrovat vztahy moci tím, že utváří rozličná *vědění*, která tyto vztahy moci aktualizují, organizují a redistribuují.“²⁴ Tato vědění se pak samozřejmě týkají různých oblastí společnosti, jako například oblasti politické, ekonomické, estetické atd. A toto vědění může představovat i vědecké poznání, a to v různých oblastech, mezi něž patří, jak již bylo naznačeno, například lékařství, psychologie, psychiatrie, pedagogika a další vědní obory. Přičemž právě toto vědění může moc zvláště dobře využívat od dob osvícenství, kdy byl vytvořen jakýsi kult vědeckého poznání, které představuje autoritu uznávanou většinou společnosti a může tak na tuto společnost velmi snadno působit. Moc a vědění jsou tedy spojeny, navzájem se předpokládají. Mocenské vztahy totiž vytvářejí a umožňují *určitý druh* vědění, který pak zpětně tyto vztahy podporuje. „...Vědění produkuje moc ...; neboť moc a vědění implikují přímo jedno druhé; neboť neexistuje vztah moci, aniž se v korelaci k němu konstituuje pole vědění, ani neexistuje vědění, které současně nepředpokládá a nekonstituuje vztahy moci.“²⁵

²² DELEUZE, G., pozn. 20, s. 108.

²³ CHOMSKY, N. – FOUCAULT, M. – ELDERS, F. *Člověk, moc a spravedlnost*. Praha: INTU, 2005. ISBN 80-903355-3-5. S. 48, 49. K oné souvislosti s psychiatrií nebo, lépe řečeno, s duševními chorobami se vrátíme později.

²⁴ DELEUZE, G., pozn. 20, s. 111.

²⁵ FOUCAULT, M., pozn. 18, s. 62.

To, co produkuje vědění, tedy není aktivita poznávajícího subjektu, Foucault zde naopak hovoří o „komplexu moci-vědění“, kde vědění²⁶, a tedy i nejrůznější *pravidla a normy*, které člověk přijímá za své a považuje je za přirozené, je *určováno* mocenskou strategií jako prostředek jejího výkonu. V této souvislosti je třeba zdůraznit, že Foucault je přesvědčen o tom, že pravda je vždy určitým způsobem vytvářena. Nejde o skutečný stav věcí, pravdou je to, co bylo za pravdu *uznáno*. Důsledkem tohoto východiska je, že pravda je historicky proměnlivá, stejně jako autority, které mají právo pravdu stanovit. Žádná absolutní pravda dle Foucaulta neexistuje. A jelikož je mocí ovlivňováno vědění člověka, je tak působeno na jeho vnímání a jednání. Moc se v podstatě praktikuje právě takto – proniká do lidského nitra a formuje lidské jednání.

3.2.1 Moc jako právo života a smrti

Michel Foucault definuje dva hlavní typy moci, které utvářely západní společnost. Jedním z nich je moc jako právo života a smrti, chceme-li feudální moc, jež působila již od středověku, od dob vzniku velkých mocenských institucí, jakými byly monarchie reprezentované osobou suverénního panovníka. „Tyto velké formy moci fungovaly, tváří v tvář množství vzdorujících sil, jako princip *práva* stojící nad všemi různorodými nároky a právy a mající trojí roli: konstituovat se jako jednotný celek, ztotožnit svou vůli se zákonem a působit prostřednictvím mechanismů *zákazu a trestu*.“²⁷ Právě díky Foucaultovu pojetí trestající moci se pokusíme popsat základní rysy mocenských mechanismů, které se uplatňovaly až do 17. či 18. století.

Příznačné je zde ono právo života a smrti, které je privilegiem suverénního panovníka. Je to v podstatě panovníkova možnost odpovědi na situace, kdy byla ohrožena jeho osoba, a to jak bezprostředně, tak přeneseně útokem na zákony, které stanovil. Toto právo pak může suverén uplatňovat nepřímo, v případě, kdy je ohrožen vnějšími nepřáteli, a to tak, že může vyhlásit válku a na svých poddaných žádat, aby hájili jeho zájmy, a to i s nasazením vlastního života. Totéž právo však může být aplikováno i přímo, pokud proti vládci povstane vlastní poddaný a poruší jeho zákony.²⁸ Ten, kdo porušil jakýkoli zákon, totiž útočí v první řadě na panovníka.

²⁶ Viz FOUCAULT, M., pozn. 18, s. 62: „...Subjekt, který poznává, předměty poznání a modality poznávání jsou do značné míry účinky oněch základních implikací moci-vědění a jejich historických proměn.“

²⁷ FOUCAULT, M., pozn. 11, s. 103.

²⁸ Tamtéž, s. 157, 158.

„...Útočí na něj osobně, poněvadž zákon představuje vůli panovníka; útočí na něj fyzicky, neboť moc zákona je mocí vladaře.“²⁹ V takové situaci suverén může uplatnit své absolutní privilegium.

Právo nad životem a smrtí je však vykonáváno pouze onou smrtí, jen tak, že panovník využije své právo zabít. V tom se manifestuje moc. Zvláště zřetelný je tento mechanismus v ceremoniálu veřejných poprav. Právo trestat je právem panovníka vést válku se svými nepřáteli.³⁰ Popravy jsou pomstou panovníka na tom, kdo jej napadl, kdo se zprotivil jeho vůli. Veřejná poprava je hlavně politickým rituálem, ve kterém se „...rekonstruuje na okamžik poškozená suverenita vládce. Restauruje se tato suverenita tím, že se manifestuje ve vší své zjevnosti.“³¹

Ale proč se moc vykonává právě takto? Důležité jsou celkové historické okolnosti určující život společnosti. Podle Foucaulta je nutné trestní systémy vztahovat vždy k určité „politické ekonomii“ těla, jde totiž o tělo a jeho síly, jejich *užitečnost a poslušnost*. Jestliže moc, charakterizovaná právem života a smrti, působí na tělo přímo a navíc tak, že jeho síly v podstatě ničí, je to způsobeno tím, jakou hodnotu v dané epoše tělo představuje. V první řadě je v období feudalismu tělo často jediným majetkem člověka. Kde jinde by se moc mohla uplatňovat? Dále je příznačné, že kvůli epidemiím, hladomorům, válkám a podobným pohromám, se nedá s životy lidí, s jejich těly „počítat“ v dlouhodobějším záměru, jsou tedy využívána, pokud je třeba, plně a okamžitě.³² A jedná se vskutku o plné využití těl, hovoříme-li o veřejném mučení a popravách, a to o využití v podstatě politické, mocenské, rituální.

Trestní proces manifestuje panovníkovu moc. Sám proces je tajný, z velké části se ho neúčastní ani obviněný. Jediná veřejná část procesu, výkon rozsudku, pak slouží k odhalení oné pravdy zločinu a krutost, která je s tímto ceremoniálem spjata, je nejen tím, co tvoří spojení mezi zločinem a trestem, ale ukazuje navíc triumf

²⁹ FOUCAULT, M., pozn. 18, s. 87.

³⁰ FOUCAULT, M. *Je třeba bránit společnost: kurs na Collège de France 1975-1976*. 1. vyd. Praha: Filosofia, 2005. ISBN 80-7007221-0. S. 216.

³¹ FOUCAULT, M., pozn. 18, s. 88.

³² Viz FOUCAULT, M., pozn. 18, s. 96: „...Ono „opovrhování“ tělem odkazuje k obecnému postoji vzhledem k smrti;... řádění nemocí a hladu, ..., vysoká dětská úmrtnost, křehkost bio-ekonomické rovnováhy – to vše způsobilo, že smrt se stala blízkou, a podnítilo to vznik rituálů okolo ní, které ji integrovaly, činily ji přijatelnou a dávaly smysl její permanentní agresi.“ Samotné tělo tedy v tomto období jaksi nemá hodnotu, vždyť i ono kruté mučení má mimo jiné očistit duši – utrpení za života, „na zemi“, může ulehčit osudu duše po smrti.

vládce, je manifestací síly.³³ Jak říká Foucault, jedná se zde vskutku o „...politiku hrůzy: skrze tělo zločince nechat všechny pocítit neomezenou přítomnost vládce. Veřejné mučení nenastolovalo znovu spravedlnost; reaktivovalo moc.“³⁴ Zde můžeme rozeznat dvě zásadní charakteristiky mechanismů této mocenské strategie. Za prvé, v jejích manifestacích má lid svou nezastupitelnou roli. Je to lid, na koho má mít ono kruté divadlo vliv, v lidech má být vzbuzován strach, poprava v tajnosti by postrádala smysl, ale zároveň musí lid zastávat funkci jakýchsi svědků, ručitelů, kteří se na trestu i sami podílejí.³⁵ Za druhé, funkcí veřejného mučení a poprav je obnovení moci, podstata je spíše konzervativní, cílem je zachování daného stavu. Expanze síly, ačkoli by jistě byla žádoucí, se dostavuje jen v malé míře, nebo vůbec.

Postupem času efektivita této moci, její účinek na lid, klesá. Nejen, že „...ve dnech konání poprav se přerušila práce, zaplnily se krčmy, vrchnost byla vysmívána...; dav se snažil zmocnit se odsouzence, buď aby jej zachránil, nebo aby jej zabil důkladněji...“³⁶ Ale veřejné popravy spíše než strach vzbuzují solidaritu části populace s drobnými delikventy, někteří odsouzenci se stávají lidovými hrdiny, při těchto rituálech se lid cítí blízko těm, kdo jsou trestáni. Popravy mohou vyvolat lidové bouře, přinášejí s sebou politické nebezpečí.³⁷

A právě v době osvícenství se začínají formovat nové mechanismy, kterými má být působeno na lid. Nejen proto, že veřejné popravy již nemají efekt, jaký měly mít, ale také proto, že se mění podmínky, ve kterých společnost žije a lidské tělo, které dříve sloužilo pouze manifestaci moci, může - a dokonce musí - být nyní užitečné zcela jiným způsobem.

3.2.2 Moc nad životem

Pokud jsme hovořili o moci, charakterizované právem života a smrti, je důležité zdůraznit, že „...moc tu byla především právem vzít: věci, čas, těla a nakonec i život; vyvrcholila v privilegii zmocnit se ho a potlačit jej.“³⁸ Zde je však třeba podotknout, že významným prvkem pojetí moci, které Foucault předkládá, je fakt, že odmítá jakékoli ztotožňování moci a násilí. Represe podle něho zkrátka není

³³ FOUCAULT, M., pozn. 18, s. 71, 86.

³⁴ Tamtéž, s. 89.

³⁵ Tamtéž, s. 99, 100.

³⁶ Tamtéž, s. 106.

³⁷ Tamtéž, s. 106, 107.

³⁸ FOUCAULT, M., pozn. 11, s. 158.

podstatou moci. Moc není pouze negativní, zakazující. Funkce moci je naopak pozitivní, produktivní. Produkuje vědění, produkuje „pravdu“, a tím utváří realitu. Primárním cílem moci není represe, je to naopak produkce, podněcování, *ovlivňování*. Represe se jistě může dostavit, ale pouze jako průvodní jev nebo následek mocenské hry, nikoli jako její prvotní cíl. V této souvislosti hovoří Deleuze o tom, že moc ani nemůže být ve své podstatě represivní, jelikož násilí působí na těla, objekty, určitá jsoucna, ale moc je, jak již bylo řečeno, tvořena silami působícími na další síly a nikoli na nějaká jsoucna.³⁹

To, že jsme si zvykli chápat moc jako v podstatě omezující, zakazující, vytvářející hranice naší svobody, je samotným účinkem moci, která produkuje vědění a tím sama určuje, jak se o ní má uvažovat. Foucault zde hovoří o „principu moci-zákona“, kde moc je ve své podstatě negativní, zakazující. Jedná se o obecnou formu podřízení – na jedné straně je ten, kdo určuje zákony a na druhé straně ten, kdo je musí dodržovat. Toto je tzv. *právní pojetí moci*, uplatňované právě v systému moci ztělesňovaném suverénním vládcem, který sice nechával působit své mocenské mechanismy ve formě práva, ale tento „právně-politický rozměr“ neodpovídá tomu, jak byla a stále je moc vykonávána.⁴⁰ „Dějiny monarchie jdou ruku v ruce se zakrýváním faktů a procedur moci právně-politickým diskursem.“⁴¹ Podle Foucaulta v tomto smyslu stále provází reprezentaci moci stín monarchie, jelikož moc se stále vyjevuje především jako zákon a tedy zákaz, a to i přesto, že tyto formy nejsou její podstatou.⁴² Přičemž je zřejmé, že v právním pojetí moci je naprosto popřena jakákoli její produktivita, ačkoli právě ta je její základní vlastností. Proč je tedy v naší společnosti moc popisována takto negativně? „Důvod je obecný a taktický...: moc je totiž tolerovatelná jen, pokud významnou část sebe samé maskuje. Její úspěch je přímo úměrný tomu, nakolik se jí daří skrývat své mechanismy.“⁴³ Člověk přijímá moc pouze jako určitou hranici, která nechává podstatnou část jeho svobody nedotčenou.

Moc je tedy v podstatě *produktivní*, vytváří vědění, a to i o sobě samé, které pak slouží ke stabilizaci mocenských vztahů, ale zároveň k jejich posilování. Nejde o pouhou reprodukci stávající mocenské strategie, nýbrž i o její aktualizaci

³⁹ DELEUZE, G., pozn. 20, s. 102.

⁴⁰ FOUCAULT, M., pozn. 11, s. 97 – 106.

⁴¹ Tamtéž, s. 104.

⁴² Tamtéž, s. 105, 106.

⁴³ Tamtéž, s. 102.

a zefektivňování a tím, že se moc skrývá a nechává nás věřit, že její působení je pouze okrajové, získává volný prostor k vlastní expanzi. A právě tento mechanismus se plně projevuje ve druhém typu moci, který Foucault definuje – v tzv. moci nad životem, jež nastupuje v době osvícenství. Moc se začíná stále více zaměřovat na život, na těla, ale zcela jinak, než jak tomu bylo v systému feudálním. Hlavní funkcí moci je nyní využívat síly člověka, usměrňovat je, zvyšovat je a ne je ničit. Je to moc, která si za cíl bere péči o život.⁴⁴ A právě pro tuto moc je to, že člověk pokládá sám sebe za svobodného, nezbytné. Ale co je příčinou této změny?

Předně je třeba říci, že na konci 17. a hlavně v 18. století nastává období industrializace, rozvíjí se průmyslová výroba, ve které je zapotřebí zaměstnat množství lidí, o jejich síly se „starat“ a toto množství řídit.⁴⁵ Důležitá je i demografická exploze, ke které dochází v 18. století, díky zemědělskému a ekonomickému rozvoji, zvyšování produktivity a zdrojů, menšímu výskytu epidemií a dalším faktorům, které způsobují, že hrozba smrti už není přítomná v takové míře jako dříve. „V takto získaném herním prostoru, který ještě uspořádávají a rozšiřují, berou moc a vědecké procesy života na vědomí a začínají je řídit a měnit.“⁴⁶ V osvícenství se životy lidí jako jednotlivců, ale zároveň také životy lidí jakožto populace, stávají záležitostí moci, „... jejíž funkcí je podněcovat posílení, kontrolu, dohlížení, zvětšování podílu a organizace sil...: moc, která produkuje síly, umožňuje jim sílit a pomáhá je uspořádat, místo aby je blokovala, ohýbala a ničila.“⁴⁷

Pokud tedy mechanismy předchozí mocenské strategie směřovaly v první řadě k jejímu udržení, je důležité zdůraznit, že moc nad životem je ve své podstatě expanzivní. Snaží se posilovat svůj vliv na člověka, na celou populaci, a to současně se snižováním svých nákladů, ať už ekonomických nebo politických.⁴⁸ Od předchozí strategie se dále liší tím, že se nemusí manifestovat v okázalých ceremoniálech, jakými byly veřejné popravy, jelikož moc nad životem působí stále, a to prostřednictvím permanentního dohlížení, kontroly, řízení, usměrňování. Veřejné popravy jsou totiž charakteristické pro moc, „...která z *nedostatku nepřetržitého*

⁴⁴ FOUCAULT, M. pozn. 11, s. 159.

⁴⁵ Viz FOUCAULT, M., pozn. 18, s. 96: „Rusche a Kirchheimer v tom [v existenci veřejných poprav] právem vidí důsledek způsobu výroby, v němž pracovní síla, a tedy lidské tělo, nepředstavovala ani užitek, ani tržní hodnotu, neboť ty jí byly uděleny až ekonomii průmyslového typu.“

⁴⁶ FOUCAULT, M., pozn. 11, s. 165.

⁴⁷ Tamtéž, s. 159.

⁴⁸ FOUCAULT, M., pozn. 18, s. 129.

dohlížení hledá obnovení svého účinku v podívané na své jednotlivé manifestace;...⁴⁹ Moc nad životem si však bere za cíl působit na člověka neustále a zároveň se ani nehodlá příliš ukazovat, neboť – jak již bylo řečeno – úspěch moci je závislý na tom, do jaké míry se jí daří skrývat své mechanismy. Navíc mechanismy, které moc nad životem přijala za své, za předpokladu, že fungují správně, vylučují samotnou potřebu jakékoli její manifestace.

A je také třeba říci, že pokud si tato mocenská strategie bere za cíl působit na život pozitivně, zvyšovat užitečnost jednotlivců a řídit celek populace, jednoduše *musí* používat jiné mechanismy než moc, která se projevovala v právu panovníka bránit se uplatněním svého práva zabíjet. Moc, která má působit na život, se prostě musí snažit smrti předcházet, neboť právě smrt je hranicí této moci. Ale musí se rovněž vyvarovat násilí, zkrátka všeho, co ničí užitečné síly člověka.⁵⁰ Avšak „...tělo se stává užitečnou silou jen tehdy, je-li zároveň tělem produktivním a tělem podřízeným.“⁵¹ Proto nástrojem moci musí být zcela nové mechanismy. Moc, která působila svým privilegiem zabíjet, byla mocí založenou v právu, respektive v zákoně. Ale „zákon nemůže nebýt neozbrojený a jeho zbraní par excellence je smrt...“⁵² Takže moc nad životem, tato „*biomoc*“, jak ji Foucault nazývá a jejímž cílem není „...násilné potlačení nepořádku, ale organizované zlepšování kolektivních a individuálních sil...“⁵³, je mnohem spíše než v zákoně, založena v *normě*.

3.3 Normalizující moc

Podle Foucaulta se tedy zhruba od 17. století začíná uplatňovat ona moc nad životem, o které bylo částečně pojednáno v předchozí kapitole. A zde se konečně dostáváme k našemu hlavnímu tématu, jímž je problém normality. Otázka norem, normality, normalizace je totiž zcela prostoupena, nebo lépe řečeno vytvářena, působením moci zaměřené na život. Tato moderní forma moci je ale tvořena dvěma složkami. Právě jen jejich spojením vzniká to, co Michel Foucault nazývá biomocí. Na jedné straně je to tzv. anatomo-politika, jež se rozmáhá počínaje 17. stoletím a jejíž zájem směřuje k ukázněvání jedince, ke každému člověku zvlášť. Na druhé straně je zde tzv. bio-politika, která se formovala zhruba ve druhé polovině 18. století

⁴⁹ FOUCAULT, M., pozn. 18, s. 99.

⁵⁰ FOUCAULT, M., pozn. 11, s. 161.

⁵¹ FOUCAULT, M., pozn. 18, s. 60.

⁵² FOUCAULT, M., pozn. 11, s. 167.

⁵³ Tamtéž, s. 32.

a jejímž záměrem je regulace populací, člověk jako druh. Je důležité zdůraznit, že ani jedna z těchto složek se neobjevila naráz. Vědění, které je formovalo, se samozřejmě vyvíjelo delší čas, šlo o dlouhotrvající proces, který osvícenství pouze uspíšilo. Právě osvícenství totiž dodalo potřebné taktiky, techniky a mechanismy, jimiž se moc nad životem vykonává. Na vrcholu svého působení se tato moc však ocitá až od 19. století a v podstatě přetrvává až do dnešních dnů.⁵⁴ A tím co spojuje obě jmenované části biomoci, je právě norma.

„Norma je to, co lze stejně tak dobře vztáhnout na tělo, které chceme ukáznit, jako na určitou populaci, kterou chceme regulovat... Společnost normalizace je takovou společností, v níž se pravoúhle kříží norma kázně s normou regulace.“⁵⁵ A právě v důsledku působení biomoci tedy vzniká ona „společnost normalizace“. Společnost, v níž se „normální“ stalo základem života člověka i samotného jejího fungování. Nyní se tedy pokusíme přiblížit obě složky, o nichž jsme hovořili, tedy strategie, jež hodlají prostřednictvím norem působit na každého a na všechny.

3.3.1 Anato-mo-politika aneb vytváření normálních jedinců

Bylo již řečeno, že biomoc si jako hlavní cíl klade rozvíjení a zmnožování lidských sil. „Nejde již o to nechat na poli svrchované vlády působit smrt, nýbrž distribuovat živé v oblasti *hodnoty* a *užitečnosti*. Taková moc spíše klasifikuje, měří, oceňuje a hierarchizuje,..., pracuje pomocí *rozmístění okolo normy*.“⁵⁶ Zvyšování užitečnosti (z hlediska ekonomického) je zde první zásadou působení mechanismů, jimiž se moc vykonává. Další takovou zásadou je poslušnost, tedy činit jedince poslušnými (ve smyslu politickém). A nejen to, vrcholem této mocenské strategie je činit jedince o to užitečnějším, čím více je poslušný.⁵⁷ K naplnění těchto principů je však zapotřebí technik, které Foucault označuje pojmem disciplíny, a kterými se nyní budeme zabývat, protože právě disciplíny jsou jedním z prostředků, kterými má být vytvořen „normální“ jedinec.

V těchto tzv. disciplínách, jde hlavně o tělo jako objekt moci a vědění. Michel Foucault v této souvislosti jako příklad uvádí vojenský výcvik ve druhé polovině 18. století, kdy popisuje, jak je i z nevhodného těla vyráběn účinný stroj

⁵⁴ FOUCAULT, M., pozn. 11, s. 162, 163.

⁵⁵ FOUCAULT, M., pozn. 30, s. 226.

⁵⁶ FOUCAULT, M., pozn. 11, s. 167.

⁵⁷ Tamtéž, s. 164.

a prostřednictvím nepřetržité disciplinace se vytváří automatické návyky.⁵⁸ Jde zde v podstatě o *řízení každého jednotlivce*. „Lidské tělo vstupuje do mašinerie moci, která jej prohledává, rozmontovává na části a znovu skládá. Tak se rodí „politická anatomie“,... ta definuje, jak lze působit na tělo druhých nikoli pouze proto, aby dělali to, co se od nich žádá, ale proto, aby jednali tak, jak se po nich chce...“⁵⁹ Je třeba upozornit, že významným prvkem tohoto ovládání těl je fakt, že se zaměřují na každý detail. Každá maličkost je významná, neboť i malé vybočení, *nepatrné porušení řádu narušuje celý systém*. A je pravdou, že takovouto disciplinaci bychom v případě vojenského výcviku očekávali a pokud by se týkala jen jeho, asi by pro nás neměla přílišný význam. Zásadní však je, že dle Foucaulta se tyto techniky provozují v tzv. disciplinárních institucích, mezi něž patří nejen armáda, ale také vězení, kde by nás to opět příliš nezaskočilo, navíc ale školy, nemocnice, továrny, přičemž tyto instituce mají za úkol integrovat moc a šířit její účinky. Následně se však disciplíny uplatňují na dalších a dalších místech, postupně přesahují institucionální rámec, šíří se celou společností a v důsledku utvářejí život každého. Foucault samozřejmě také jednotlivé techniky disciplinární moci konkrétně definuje, zde se jimi však nebudeme podrobně zabývat, spíše se pokusíme přiblížit některé jejich nejdůležitější zásady a hlavně jejich důsledky.⁶⁰

První technikou, která se zde uplatňuje, je *rozdělení jedinců v prostoru*.⁶¹ A to „...především podle principu elementární lokalizace neboli rozčlenění. Každému individuu jeho místo a každému umístění jeho individuum.“⁶² Pro řízení určitého počtu jedinců je totiž v první řadě zapotřebí mít o nich přehled. Vědět, kde se každý nalézá, s kým se stýká a za jakým účelem a díky tomu poté moci kontrolovat každého zvlášť i všechny najednou. Zřetelně se tento princip může uplatňovat například v armádě či ve věznicích, ale může působit také v nemocnicích, továrnách a v podstatě kdekoli, kde je každému přiděleno určité místo, na kterém se musí nacházet a kde je potřeba z jakéhokoli důvodu všechny kontrolovat. A hlavním smyslem tohoto rozmístění je výsledná možnost sledovat každého, *srovnávat ho s ostatními* a hodnotit ho v rámci celku. Co je ale důsledkem takového postupu?

⁵⁸ FOUCAULT, M., pozn. 18, s. 199, 200.

⁵⁹ Tamtéž, s. 202.

⁶⁰ Foucaultova podrobná charakteristika tzv. disciplín viz FOUCAULT, M., pozn. 18, s. 197 – 317. Odtud také doslovně přebírám názvy jednotlivých technik.

⁶¹ S tímto souvisí i již zmíněné rozšíření internace, ke kterému dochází v době osvícenství. Tomuto přímému oddělování a vylučování jedinců se však budeme věnovat až později.

⁶² FOUCAULT, M., pozn. 18, s. 208.

„V disciplíně jsou prvky vzájemně zaměnitelné, protože každý se definuje místem, které zaujímá v řadě, a odchylkou, která jej odděluje od ostatních.“⁶³ Takže ačkoli je tento postup do jisté míry individualizující, jeho prioritou je především *ovládnutí celku*. A jestliže se má lidská individualita definovat pouze místem a odchylkou, pak už zde v podstatě člověk - jako jedinečná bytost - ani není. Člověk se stává pouhým článkem v řadě.

Ale přestože se člověk stává jen zaměnitelným prvkem, nebo spíše právě proto, aby se jím stal, je nutné zaměřit se nejprve na každého jednotlivě. Jedinec musí být ovládnut a případně přeměněn, doslova vycvičen, ohodnocen a zasazen do systému. A dalším postupem vytváření užitečných a poslušných jedinců, je technika, kterou Foucault nazývá *hierarchický dohled*. Tento postup spočívá, zjednodušeně řečeno, v *umění správné kontroly*. Dohled se zde nevykonává pouze ve směru shora dolů, ale také zdola nahoru. Smyslem je kontrolovat každého a pořád, kontrolovat dokonce i ty, kteří jsou sami kontrolou pověřeni.⁶⁴ V tomto spočívá moc disciplín – zkrátka neponechávají nic náhodě. A pokud zde hovoříme o vytváření „normálních“ jedinců, je pro nás tento princip zcela zásadní. Žádná normalizace totiž nemůže působit bez soustavného dohlížení, kterým je vytvářen nátlak ke konformitě. Navíc jestliže vyslovíme předpoklad, že hledisko normality spoluurčuje náš život i život společnosti, je jasné, že důsledkem bude snaha nejprve nalézt a poté kontrolovat i tu nejmenší odchylku, vše co by mohlo nějak narušit řád.

Pokud právě jmenovaný postup neselže a kontrola bude nepřetržitá a detailní, pravděpodobně bude vždy nalezeno nějaké narušení pořádku, vybočení z normy. A v rámci moci směřující k normalizaci musí být každé takové vybočení postihováno. Dalším postupem je tedy *normalizační sankce*. „V srdci všech disciplinárních systémů pracuje malý trestní mechanismus... Disciplíny ustavují „infrapenalitu“: rozčleňují prostor, který zákony nechávají prázdný; kvalifikují a stíhají soubor způsobů chování, jimž jejich relativní lhostejnost dovoluje uniknout velkým systémům trestání.“⁶⁵ Tento princip je tím, co činí normu o tolik efektivnější než zákon. Zákonem dokážeme chování rozdělovat pouze na dovolené či zakázané a postihovat díky němu můžeme pouze ty, kteří zákon poruší. Oproti tomu norma dovoluje postihnout každého, jejím prostřednictvím může být každý popsán

⁶³ FOUCAULT, M., pozn. 18, s. 212.

⁶⁴ Tamtéž, s. 245, 246.

⁶⁵ Tamtéž, s. 254.

a hodnocen. Prostý příklad nalezneme v tovární výrobě, kde jsou sledovány určitým způsobem stanovené výkonnostní normy. Díky tomuto systému je poté jednoduché hodnotit každého zaměstnance a určit, kdo je pro podnik větším přínosem, ale i koho se zaměstnavatel může zbavit. A nemusíme zdůrazňovat, že tento postup nebere v úvahu, proč jedinec stanovenou normu nesplnil. Důležité je zde pouze to, že jedinec narušuje řád. Na nedodržení normy musí systém reagovat. A zde se tedy dostáváme k tomu, co je funkcí normalizační sankce - *redukovat odchylky*.

Je třeba si uvědomit, že určité normy mohou být stanoveny pro lidské chování v každé životní oblasti, nejen v té pracovní. „Jde o to, současně učinit trestatelné i ty nejmenší odchylky v chování... Trestná je neohraničená oblast nekonformního...“⁶⁶ A fakt, že dle Foucaulta může působit podobný systém i ve školách a v důsledku se může přenést do života celé společnosti, by nás měl zneklidňovat. A pokud jde o to, jak se nekonformní chování trestá, pak nalezneme další důvod, proč jsou disciplíny tak efektivní v systému, kde hlavním cílem je užitečnost a poslušnost. Pomineme-li vyloučení a oddělení nepřizpůsobivého jedince, kterým se budeme zabývat později, pak nalezneme mnoho dalších možností, jak stíhat každou odchylku. Podle Foucaulta lze totiž k trestání použít i samotné disciplíny, jelikož trest by měl mít v první řadě *nápravný charakter*. „Disciplinární trest je, přinejmenším z velké části, izomorfní se samotnou povinností; není ani tak pomstou pošlapaného zákona jako jeho opakováním... Trestat znamená cvičit.“⁶⁷

Existuje zde ale i další technika, která může sloužit stejně tak k trestání, jako k odměňování a jejíž výhoda spočívá především v minimálních nákladech. Jedná se o prostou změnu postavení. Pomocí norem, jak již bylo naznačeno, mohou být jedinci v celku snadno klasifikováni a hierarchizováni a sama tato hierarchizace může sloužit jako sankce, jejímž efektem má být normalizace.⁶⁸ Tato technika je jednoduchá – ten, kdo se chová tak, jak má, získává lepší postavení a výhody z něj plynoucí, přičemž nemáme na mysli ani tak výhody materiální jako spíše prestižní, a naopak ten, kdo z jakýchkoli důvodů neplní požadavky, které jsou na něho kladeny, je degradován. Výhodou tohoto postupu může být především fakt, že jedinec ani nemusí být odměněn, jeho postavení se nezmění, ale on sám má potřebu jednat podle pravidel, a to pouze s vidinou možného postupu, nebo v důsledku

⁶⁶ FOUCAULT, M., pozn. 18, s. 255.

⁶⁷ Tamtéž, s. 257.

⁶⁸ Tamtéž, s. 258.

strachu z trestu. A zde je již naprosto jasné, jaký výsledek můžeme očekávat od techniky zvané „normalizační sankce“. Výsledkem je právě výše popsaný tlak na každého jednotlivce, „...aby se všichni podřídili témuž modelu... Prostě aby se všichni sobě navzájem podobali... Nepřetržité trestání,..., porovnává, diferencuje, hierarchizuje, homogenizuje a vylučuje. Jedním slovem – *normalizuje*.“⁶⁹

Další technikou normalizující moci, jež je kombinací obou předchozích postupů, je *zkouška*. A zde je třeba zdůraznit jeden významný důsledek, který s sebou nese disciplinární působení na člověka. Podstatou výkonu moci je pro Foucaulta, jak již bylo řečeno, schopnost ovlivňovat a formovat jednání lidí, a to za předpokladu, že člověk, na něhož je takto působeno, je nadále přesvědčen, že jeho jednání je utvářeno jeho vlastní svobodnou vůlí. Dalo by se říci, že toto je i hlavní princip samotné normalizace. Jednáme určitým způsobem a máme pocit, že toto jednání je „normální“, že takto je zkrátka vhodné jednat a navíc máme pocit, že jsme svobodní, protože kdybychom chtěli dělat něco jiného, tak přeci můžeme. A toto je právě bod, u kterého bychom se měli stát více obezřetnými. Jak již bylo naznačeno výše, zvláště při pojednání o normalizačních sankcích, ovlivňování jednání lidí spočívá v první řadě v působení na jejich vnímání a myšlení. Ačkoli se mohlo zprvu zdát, že moc je vůči člověku pouze vnějším faktorem, je tomu přesně naopak. Tento princip začíná být zvláště znatelný právě v proceduře zkoušky, kde se prolínají na jedné straně mechanismy člověku vnější a na straně druhé ty, jež v důsledku působí v jeho nitru.

A co je tedy podstatou oné zkoušky? „Je to normalizující pohled, dohled, jenž dovoluje klasifikovat, třídit a trestat. Konstruuje nad lidmi viditelnost, na jejímž základě jsou rozdělováni a trestáni“⁷⁰ Foucault uvádí, že se technika zkoušky od 18. století uplatňuje v nemocnicích, a to prostřednictvím zavedení vizity, ale také ve školách, přičemž se tyto instituce stávají prostorem *nepřetržitého* zkoušení. Místem neustálého pozorování jednotlivců, následného srovnávání každého s každým a konečně také případného trestání. A právě to je princip, kterým se moc přenáší do nitra každého jedince – moci být kdykoli viděn a za případné narušení řádu, za jakékoli vybočení z normy moci být kdykoli trestán. Normalizující moc působí tak, že se sama skrývá, ale ty, kteří mají být ovládnuti, činí neustále viditelnými

⁶⁹ FOUCAULT, M., pozn. 18, s. 260.

⁷⁰ Tamtéž, s. 262.

a trestatelnými.⁷¹ A nejde zde ani o to, že by opravdu všichni byli stále kontrolováni, nýbrž že postačuje pouhá možnost, že by mohli být kdykoli viděni, kdykoli „přistiženi“ v systému, kde lze postihovat i sebemenší náznak nepřizpůsobivosti. Toto je známé východisko Foucaultovy filozofie – moc zde nemusí být fakticky přítomna, stačí neomezená *možnost* její přítomnosti. To je to, co činí disciplinární mechanismy velmi efektivními, přesto jen málo nákladnými. Pokud je člověk ve stavu neustálé viditelnosti, začne se nakonec kontrolovat sám, už není potřeba nikoho dalšího, ten, kdo má být ovládnut, začne ovládat sám sebe, stane se vykonavatelem svého vlastního podřízení.

Tomu, jak se moc a potažmo i hledisko normality dostává do nitra každého jednotlivce, se budeme věnovat ještě později. Nyní je ale třeba dokončit úvahy o tom, jak normalizující moc jedince „zpracovává“. Mechanismus zkoušky s sebou nese i další důsledky, které jsou neméně podstatné. „V disciplíně jsou tím, co má být viděno, subjekty... A zkouška je technika, kterou moc... zachycuje své subjekty do mechanismu objektivace... „Subjekty“ jsou zde předkládány jako „objekty“ pozorování moci, jež se manifestuje jedině svým pohledem.“⁷² Ale tato objektivace nespočívá pouze v onom pozorování, nýbrž také v tom, že se každý stává předmětem vědění, které je mocenskými technikami produkováno, zpracováváno a zaznamenáváno. „Zkouška, která umisťuje individua do pole dohledu, je rovněž situuje do sítě psaní, zapojuje je do celé masy dokumentů, které je zachycují a fixují.“⁷³ Jde o to, že každý jedinec může být neustále kontrolován, srovnáván s ostatními, hodnocen a případně napravován, tedy normalizován a každý z těchto postupů přináší poznatky o jedincích - o jejich chování a jednání, jak minulém tak přítomném, a v ideálním případě i o jejich myšlenkách, tužbách, záměrech. Tyto poznatky jsou následně zaznamenávány a dále využívány. Příkladem nám mohou být trestní rejstříky, zdravotní dokumentace, dokumenty vydávané školami nebo třeba psychologické posudky a jistě bychom našli i další formy registrace, které v důsledku zaznamenávají celý náš život. Navíc dle Foucaulta je tato produkce vědění o lidech také tím, co umožnilo vznik věd o člověku. „Tyto vědy o člověku, jimiž je naše „humanita“ okouzlena již více než století, mají svou technologickou matici

⁷¹ FOUCAULT, M., pozn. 18, s. 263-266.

⁷² Tamtéž, s. 266.

⁷³ Tamtéž, s. 268.

v zlovolné a malicherné svědomitosti disciplín a jejich zkoumáních.⁷⁴ Ale k čemu tohle všechno je?

„Zkouška obklopená všemi dokumentačními technikami činí z každého individua „případ“: případ, který tvoří zároveň objekt poznání a cíl působení moci... [Tímto případem je] individuum, jež musí být cvičeno či napravováno, jež se musí třídit, normalizovat, vylučovat atd.“⁷⁵ Jde o to, že se z popisu stává prostředek kontroly a ovládání jedinců. Díky mechanismu zkoušky je tak jedinci přisouzen určitý statut, jako kdyby byl o každém vytvářen spis, obsahující celý jeho život – jeho chování, zdravotní stav, rodinné poměry, názory, záměry, ale v první řadě to, čím se odlišuje od ostatních. „...Každý obdrží jako statut svou vlastní individualitu a je prostřednictvím tohoto statutu spjat s rysy, s měřítky, s odchylkami, s „poznámkami“, které jej charakterizují a činí z něj v každém ohledu „případ“.“⁷⁶ A prostřednictvím tohoto záznamu je možné jedince odlišit od ostatních a zařadit ho do příslušné skupiny. Avšak je nutné zdůraznit, že tato technika se bude uplatňovat právě tím spíše, čím více se jedinec odlišuje od oné většiny „normálních“ a hlavně již zcela mocí prostoupených, ovládnutých jednotlivců. Ve společnosti, kde má být potlačena každá potenciálně „nebezpečná“ jedinečnost, kde musí být každá odchylka včas podchycena a „ošetřena“, aby nenarušila systém, v němž má být jedinec tím užitečnější, čím je poslušnější, je logickým vyústěním stav, kdy nejvíce zkoumání, popisování a hodnocení jsou právě ti, kteří se, ať už jakýmkoli způsobem, odlišují od toho, co bylo prohlášeno za žádoucí.⁷⁷

„V systému disciplíny je dítě více individualizováno než dospělý, nemocný více než zdravý, blázen a delikvent více než normální a netrestaný člověk. Právě vstříc těm prvním jsou ve všech případech namířeny individualizující mechanismy naší civilizace; a pokud se objeví snaha individualizovat zdravého, normálního a trestně bezúhonného dospělého, je to napříště vždy tak, že se zkoumá, kolik je v něm ještě z dítěte, kolik skrytého šilenství v něm přebývá, jaký zásadní zločin by si přál spáchat.“⁷⁸

⁷⁴ FOUCAULT, M., pozn. 18, s. 313.

⁷⁵ Tamtéž, s. 270.

⁷⁶ Tamtéž, s. 271.

⁷⁷ Ať už to za žádoucí prohlásila věda nebo pouze „zdravý rozum“, vždy je toto hodnocení ospravedlněno právě autoritou rozumu, údajně nejvyšší hodnotou.

⁷⁸ FOUCAULT, M., pozn. 18, s. 272.

A pokud jsme tvrdili, že se jedinec stává článkem v řadě, stává se jím pouze „normální“ jedinec, pro ty, kteří jsou „jiní“ naše společnost ani žádnou řadu nemá, a pokud ano, je to řada oddělená a v důsledku vyloučená. Je paradoxní, že pokud chce člověk být součástí společnosti, měl by se stát zaměnitelným, zcela stejným, jako jsou ostatní, měl by být „normálním“.

3.3.2 Bio-politika aneb ovládání populací

Jak již bylo řečeno, moc si od dob osvícenství bere za úkol starat se o život. Ovšem ne pouze na úrovni jednotlivců, nejen jejich síly se snaží usměrňovat a zmnožovat. „Nová technologie, která nastupuje později, se obrací k množství lidí, ale nikoli jako k souhrnu jednotlivých těl, nýbrž tak, že naopak tvoří globální masu, na níž působí souborné procesy, jež jsou vlastní životu a jimiž jsou například narození, smrt, produkce, nemoc atd. Tedy po prvním zmocnění se těla, jež se děje individualizací, je zde druhé zmocnění se, jež není individualizující, nýbrž masifikující...“⁷⁹ Nestará se pouze o využitelnost a poslušnost jednotlivců, ale cílem se jí stává i život sám o sobě, člověk jako druh, celá populace. To je právě oblast, kterou Foucault nazývá bio-politikou, v rámci níž se neuplatňují mechanismy kázeňské, nýbrž regulační. Ukázněvání jedinců a regulace populací, to je to, co vytváří onu biomoc. A pokud jde o to, proč se zvyšuje politická a ekonomická důležitost populačních jevů, odpověď nalezneme v celkových proměnách života společnosti, ke kterým dochází v 18. a 19. století. Samozřejmě máme na mysli industrializaci, demografickou explozi, rozvoj kapitalismu a další faktory, kterými jsme se již zabývali.⁸⁰ A je třeba zdůraznit, že dle Foucaulta „tento nový typ moci [tj. biomoc] ...představuje jeden z velkých vynálezů buržoazní společnosti. Byl jedním ze základních nástrojů vzniku průmyslového kapitalismu a jemu odpovídajícího typu společnosti.“⁸¹

A proč zde opět zmiňujeme i působení na jedince, ačkoli jsme se jím zabývali v předchozí kapitole? Důvod je jednoduchý. Přestože se bio-politika zabývá v podstatě neohrazeným množstvím těl, přesto se musí zabývat jednotlivci. Ony procesy na úrovni populace, které se snaží regulovat, tedy mimo jiné porodnost,

⁷⁹ FOUCAULT, M., pozn. 30, s. 218.

⁸⁰ Viz kapitola Moc nad životem.

⁸¹ FOUCAULT, M., pozn. 30, s. 47. Pro upřesnění také: „...tato biomoc byla nezastupitelným prvkem vývoje kapitalismu; ten mohl být zabezpečen jen za cenu kontrolovaného zapojení těla do aparátu produkce a pomocí přizpůsobení fenoménů populace ekonomickým procesům.“ Viz FOUCAULT, M., pozn. 11, s. 163.

úmrtí a nemocnost, jsou samozřejmě založeny v životě jednotlivců, politické a ekonomické důležitosti však nabývají právě až v rámci celé populace. Mechanismy, jimiž má regulace probíhat, se tedy uplatňují na jednotlivá těla a navíc se některé regulační postupy přímo prolínají s technikami kázeňskými. Nyní se tedy pokusíme popsat, jaký je cíl bio-politiky, jaké postupy zavádí a jak to vše souvisí s hlediskem normality.

Velmi zjednodušeně lze říci, že moc nad životem, poté, co zavedla mechanismy, jimiž chce ovládat člověka a přizpůsobit každého jedince svým záměrům, si stanovuje další cíl. Cíl mnohem širší a složitější, chce totiž normalizovat celou populaci a usměrňovat procesy, jež se zprvu zdají být mocensky neuchopitelné. Vždyť přece porodnost nebo úmrtí jsou záležitosti naprosto přirozené, řekli bychom dokonce, že to jsou procesy, jež jsou jaksi doménou samotné přírody. A najednou se objevuje někdo, kdo se chce postavit na roveň přírodě a začít přirozenost racionálně, ekonomicky a politicky spravovat. A pokud snad nedokáže řídit tyto procesy samotné, hodlá měnit jejich následky. A postupy, které jsou k tomu určeny, jsou podobné, ne však stejné, jako ty, jež využívala technika kázeňská. I zde se uplatňuje rozsáhlý kontrolní mechanismus, je vytvářeno vědění⁸², které je nutné k ovládnutí čehokoli, a zavádějí se techniky, jež mají populační procesy usměrňovat.

Jak Foucault ukazuje, ohledně problematiky porodnosti, úmrtí a nemocnosti dochází ve druhé polovině 18. století k prvním statistickým měřením a obecně k rozvoji demografie, tedy k jakési kontrole a k vytváření vědění o těchto procesech. Například vysoká nemocnost, v systému orientovaném na co nejvyšší využitelnost obyvatelstva, představuje ekonomicky dost významný problém. Vlivem nemocí jsou totiž oslabovány síly člověka, klesá produktivita a rostou náklady, které musí být vynaloženy na péči o nemocné.⁸³ „Právě o těchto jevech se začíná uvažovat na konci 18. století a ony způsobí, že se začne zavádět lékařská péče, jejíž hlavní starostí bude veřejná hygiena,..., soustředování různých druhů informací, normalizace vědění a výchovné kampaně ohledně hygieny a léčení populace.“⁸⁴ Kromě nemocnosti jsou zde ale i další oblasti, které mají být ošetřeny. A to i ty, které v podstatě upraveny být nemohou, jako je například stárnutí, které opět na úrovni

⁸² Opět se zde jedná hlavně o vědecké poznání, v úvahu připadá demografie, psychologie, medicína, ale rovněž sexuologie – viz dále.

⁸³ FOUCAULT, M., pozn. 30, s. 218, 219.

⁸⁴ Tamtéž, s. 219.

populace představuje významný jev. Ale jak již bylo řečeno, pokud přirozené procesy nemohou být změněny, je zde alespoň snaha zmírnit jejich následky – ne však ty, jež se týkají jednotlivce, ale následky ekonomické. Proto se od počátku 19. století rozvíjí například systém spoření a pojištění.⁸⁵ Vidíme tedy, že se jedná o opatření globální, zároveň ale dopadající na každého jedince. Ale to, jak se rozšiřuje prostor, do něhož hodlá moc zasahovat a také jaký význam v tomto hraje problém normality, si ukážeme i na jiné oblasti, které Foucault věnoval velkou pozornost. Touto oblastí je sexualita.⁸⁶

„Politickou ekonomii populace protkává celá mřížka souřadnic pozorování sexuality... Také se objevují systematické kampaně, které... zkoušejí učinit z pohlavního chování páru ekonomicky a politicky koordinovanou činnost... Bylo důležité, aby stát věděl o sexualitě občanů a o tom, jak ji užívají, ale bylo také důležité, aby byl každý jednatel schopen toto své užívání kontrolovat. Sexualita se stala předmětem vztahu mezi státem a jedincem, a to předmětem veřejným, který byl zasazen do celé sítě diskursů, vědění, analýz a příkazů.“⁸⁷

Sexualita se dle Foucaulta stává jádrem ekonomického a politického problému populace, jelikož právě k ní se váže například problematika porodnosti, ale do jisté míry rovněž, jak později uvidíme, i otázka nemocnosti, přičemž oba tyto procesy se zase promítají do množství a kvality pracovních sil. Navíc je sexualita i oblastí, která přímo zahrnuje každého jednotlivce, je tedy přístupná nejen technikám regulačním, nýbrž také kázeňským.⁸⁸ A právě propojení oblasti individuální s celou populací, je to, co dodává sexualitě takovou důležitost. Zasahování do této problematiky se stává nezbytným, pokud připustíme, že způsob, jakým jednotlivci přistupují k této snad nejintimnější sféře svého života, má mít následky pro celou populaci. Zde tedy vidíme, jak rozsáhlý prostor moderní moc hodlá spravovat a jak detailně chce řídit život – chce se vloučit až do těch nejsoukromějších záležitostí každého člověka. A dle Foucaulta se jí to také daří.

⁸⁵ FOUCAULT, M., pozn. 30, s. 219, 220.

⁸⁶ Oblastí sexuality se nebudeme zabývat příliš podrobně. Pouze naznačíme některé momenty, které jsou důležité pro téma normality. Je však jasné, že by si problematika sexuality zasloužila více prostoru, avšak v rámci této práce ji nelze zcela postihnout. Konečně, tomuto tématu, vzhledem k tzv. biomoci, je věnován celý první díl Foucaultovy práce *Dějiny sexuality*. Viz FOUCAULT, M., pozn. 11.

⁸⁷ FOUCAULT, M., pozn. 11, s. 34.

⁸⁸ Tamtéž, s. 33, 34.

Ze sexuálního chování se stává předmět analýzy a cíl intervence - jsou zaváděny postupy, kterými má být toto chování kontrolováno a racionálně řízeno. Množí se oblasti, které se snaží do této sféry zasahovat, Foucault hovoří o demografii, biologii, medicíně, psychiatrii, psychologii, pedagogice, politické kritice, trestním právem a dalších vědách, institucích a státu samotném. Sex je tím, co se stále více kontroluje, o čem se stále více mluví a co je stále více problematizováno.⁸⁹

„Takové množství diskursů zvýšilo počet soudních obvinění spojených s malými perversy; sexuální úchytky byly připojeny k duševním chorobám; definovala se norma sexuálního vývoje od dětství až po stáří a byly popsány všechny možné odchylky od ní; organizovaly se pedagogické kontroly a lékařská léčba; kolem těch nejmenších fantazií rozbouřili moralisté, ale také a především lékaři, celý emfatický slovník opovržení...“⁹⁰

Normou se stává manželský pár a sex jako prostředek reprodukce, a všechny praktiky, ale i sny a touhy, které se této normy nedrží, jsou vynášeny na světlo, zkoumány a je v každém případě nutné je napravit nebo vyloučit.⁹¹ Sexualita se od počátku 19. století zkrátka stává mocensky velmi významnou a navíc poměrně dobře přístupnou oblastí. Je prostorem, v němž lze uplatnit velké množství mocenských technik a který je vždy vhodný pro stanovování rozličných norem a pro uplatňování normalizačních mechanismů. Přece jenom je sexualita záležitostí týkající se každého člověka (například děti nevyjímaje⁹²) a normy, které jsou v jejím rámci stanoveny, jsou tedy důležité pro všechny a je také možné ke každému je vztáhnout. Přičemž samozřejmě existuje i možnost kohokoli podezřívat, že tyto normy porušuje a vzhledem k jejich významu pak dokonce *nutnost* snažit se o detailní kontrolu jedinců i populace a případné uvádění do „normálního“, tj. politicky a ekonomicky žádoucího stavu. Stále zde hovoříme o tom, že je sexualita velmi významnou oblastí života jedinců i populace, ale proč tomu tak je? Kdo a proč vlastně položil takový důraz na tuto problematiku?

⁸⁹ FOUCAULT, M., pozn. 11, s. 34, 42.

⁹⁰ Tamtéž, s. 45.

⁹¹ Tamtéž, s. 48.

⁹² V této souvislosti Foucault hovoří o pedagogizaci dětské sexuality a následné válce proti onanismu, která v naší společnosti probíhala po dvě století. Viz FOUCAULT, M., pozn. 11, s. 122.

Předně je třeba říci, že hlavní příčinou zájmu o sexuální chování není množství a kvalita pracovních sil, ačkoli by se to mohlo jevit jako nejjednodušší důvod. Foucault upozorňuje, že pokud by tomu tak bylo, usměrňování sexuality by se uplatňovalo v první řadě vůči těm společenským vrstvám, které tuto pracovní sílu tvoří – v období industrializace tedy vůči dělnictvu. Ale k potlačování sexuálních abnormalit dochází nejprve v politicky a ekonomicky privilegovaných vrstvách společnosti, tj. hlavně v rámci „buržoazie“, kde jde hlavně o udržení jejích pozic, o vývoj zdravých potomků a tedy schopných „nástupců“ vládnoucích skupin.⁹³ A zde se dostáváme k naprosto zásadnímu momentu, kterému Foucault přisuzuje velkou roli ve snaze o řízení sexuálního chování, jelikož je jakýmsi převodem, který činí ze soukromé záležitosti otázku odpovědnosti vůči celé populaci. Tímto momentem je tzv. teorie degenerace, která se uplatňuje v 19. století.⁹⁴

„...Odtud vycházela lékařská představa o tom, že neukázněný a nepravidelný sexuální život vede vždy ke dvěma důsledkům: jeden se týká těla, neukázněného těla, které okamžitě trestají individuální choroby, jež si sexuální prostopášník *přivodí sám*. Dítě, které příliš masturbuje, bude nemocné po celý život... Současně však prostopášný, zvrácený sexuální život vede k důsledkům na úrovni populace, poněvadž ten, kdo byl sexuálně prostopášný, bude mít potomstvo, jež bude také postiženo, a to po generace a generace...“⁹⁵

A právě okamžik uplatnění této teorie je to, co dává všem úvahám o potřebě normalizace sexuálního chování naprosto nový rozměr. Ve chvíli, kdy se jakákoli možná odchylka od „normální“ sexuality spojí s problematikou dědičnosti, kdy je vyslovena byť jen možnost, že člověk, který poruší daná pravidla, v podstatě může poškodit a v důsledku i zničit celou populaci, se ze sexuálního chování stane oblast, která v sobě skrývá neomezená nebezpečí, stane se hlavním patologickým principem druhu. Foucault však upozorňuje, že z hlediska nebezpečí degenerace připadá v úvahu i dědičná zátěž nemocí, a to jakýchkoli – organických, funkčních či

⁹³ Dle Foucaulta jsou na nižší společenské vrstvy mechanismy potlačující sexuální odchylky uplatňovány až později a vládnoucími skupinami jsou zaváděny kvůli naléhavým potřebám zdravotním (např. vzhledem k prostituci a pohlavně přenosným chorobám) a ekonomickým (potřeba početných a kvalitních pracovních sil). Viz FOUCAULT, M., pozn. 11, s. 147, 148.

⁹⁴ FOUCAULT, M., pozn. 11, s. 139, 146, 147.

⁹⁵ FOUCAULT, M., pozn. 30, s. 225.

psychických, která rovněž může vést k narození pohlavně pervertovaného jedince.⁹⁶
A jaký je důsledek toho všeho?

Abnormality, v tomto případě sexuální či zdravotní, už nejsou pouze odlišností, jsou něčím nebezpečným, patologickým, jsou zdrojem zla. Ale není to pouze tento případ. To, co dává hledisku normality v naší společnosti takový význam, je fakt, že protiklad normální – nenormální, nebo spíše normální – patologický, se v podstatě ve všech oblastech, kde je toto hodnocení užíváno, může stát protikladem dobra a zla. A právě tento přenos významu je tím, co poskytuje normalizující moci takovou sílu, a také tím, co dává problému normality závažnost.

3.4 *Moc normality*

3.4.1 Normalita jako hledisko morální

Pokud řekneme, že hledisko normality se stává v podstatě měřítkem dobra a zla, je důležité, že za dobré či špatné zde není prohlašováno pouze chování a jednotlivé odchylky jako takové, ale i nositel tohoto vybočení tedy samotný jedinec. Foucault se touto otázkou zabývá už v souvislosti s mechanismem normalizační sankce, kde hovoří o některých operacích, které jsou pro disciplinární trestání charakteristické: „Především je to klasifikace chování a jednání podle dvou protikladných hodnot dobra a zla; ...veškeré chování spadá do pole... dobrých a špatných bodů... A díky nepřetržité kalkulaci kladných a záporných položek hierarchizují disciplinární aparáty „dobré“ subjekty ve vztahu ke „špatným“... vytváří se diferenciaci, která není diferenciací jednání, nýbrž samotných jedinců...“⁹⁷ Je ale možné říci, že tato diferenciaci jedinců není pouhou součástí jedné z technik normalizující moci, nýbrž je samotnou podstatou problému normality. Je totiž tím, co je schopno poskytnout požadavku normality jakési oprávnění, tím, co normalizující moci dodává sílu, co jí umožňuje zasahovat do života lidí. Je proto na místě podívat se na tuto problematiku podrobněji.

Bylo tedy řečeno, že *jakékoliv* chování, které nezapadá do stanoveného řádu, jež je v podstatě určován moderní mocí a s ní spojeným systémem vědění⁹⁸, začíná být negativně hodnoceno, představuje zlo. Ale i jedinec, který se nějakým způsobem

⁹⁶ FOUCAULT, M., pozn. 11, s. 138, 139.

⁹⁷ FOUCAULT, M., pozn. 18, s. 257.

⁹⁸ Přičemž vědění může i zpětně dodat potřebné důvody k onomu negativnímu hodnocení toho, co narušuje systém a zároveň ospravedlnit další postihování odchylek.

odchyluje od stanovené normy, může být označen za špatného. A nejen to. Zlo, které se nyní skrývá za každou abnormalitou, je *hrozbou* a z „nenormálního“ jedince se stává nositel nebezpečí, který v důsledku může ohrozit celou společnost. Přesně to jsme viděli při pojednání o tzv. teorii degenerace. Sexuálně pervertovaný je sám ohrožen, neboť jemu samotnému hrozí různé zdravotní následky, navíc ale ohrožuje celou společnost, jelikož *jeho vinou* se zlo bude šířit na další generace. Vidíme zde tedy sexuální odchylku jako nebezpečí a zlo, které ohrožuje jedince i společnost a zároveň pervertovaného jako nositele tohoto zla a v důsledku jako špatného člověka, jelikož je za šíření této „nákazy“ odpovědný. Ale toto hodnocení se netýká pouze sexuálních odchylek, nýbrž celé oblasti „ne-rozumu“, tedy všeho co neodpovídá racionálně stanoveným normám.

V jedné z prvních kapitol⁹⁹ jsme hovořili o vzniku tzv. Všeobecného špitálu a dalších internačních zařízení, jejichž zaváděním lze jaksí vyznačit dobu, kdy došlo k proměně evropského myšlení, kdy byla vytyčena hranice mezi rozumem a „ne-rozumem“, mezi tím co zapadá do nového systému společenského, ekonomického a politického, a tím, co je třeba změnit či odvrhnout. Bylo také řečeno, že během osvícenství skutečně došlo k uzavírání představitelů onoho „ne-rozumu“. Přičemž do této „oblasti“ patřily všechny formy *nemorálnosti*, tedy ti, kteří vzhledem k mravnímu, právnímu či společenskému řádu vykazovali známky jakéhosi „*narušení*“.¹⁰⁰ A ať už to byli šílenci, trestanci nebo tuláci, tím, co je spojovalo, byla v podstatě jejich neschopnost nebo neochota stát se „normálními“, to znamená podříditi se *racionálně* stanoveným pravidlům každodenního života. A jako takoví museli být izolováni od ostatní společnosti, napraveni nebo jednoduše potrestáni. To byla funkce internačních zařízení, měla schovávat, napravovat a trestat „nemorálnost“, tedy zlo, které spočívá v narušení pořádku.

Připomínáme rovněž, že dle Foucaulta bylo v dřívějších dobách pro napravení zla nutné jeho zveřejnění, to se ale během osvícenství změnilo. „Internace svědčí o vědomí, pro něž je nelidské jen předmětem pohoršení. Zlo má pro ně aspekty tak skandální a *nakažlivé*, že by se zveřejněním jen donekonečna množily. Může je potříti jedině zapomnění.“¹⁰¹ Přičemž myšlenka mravní „nákazy“, nákazy zlem, byla dle Foucaulta dosti rozšířená. Lidé se báli přiblížit se k internační budově

⁹⁹ Viz kapitola Počátek oddělení.

¹⁰⁰ FOUCAULT, M., pozn. 14, s. 85.

¹⁰¹ FOUCAULT, M., pozn. 6, s. 57.

a bujely představy o zhoubných výparech, které se odsud šíří, zamořují duše a jsou nebezpečné pro celá města, jelikož neřestí mohou postupně nasáknout všichni obyvatelé¹⁰². Avšak strach ze zla, které v sobě nosí narušení jedinci, se zrušením internace nemizí. Přesto, že se postupem času do jisté míry mění přístup k lidem, které bychom dříve našli v internačních budovách, jejich odsouzení, jakožto nositelů a případně šířitelů oné „nákazy zlem“, podle Foucaulta stále přetrvává. A jaké důsledky s sebou tedy nese pojetí narušitele řádu jako nositele zla a nebezpečí pro společnost?

Odpověď je jednoduchá. Důsledkem je to, že z člověka, kterého *označíme*¹⁰³ za nenormálního, se v podstatě stává nepřítel, dokonce nepřítel celé společnosti, jelikož právě celek společnosti je jím údajně ohrožen. Takový člověk vzbuzuje strach, čímž mohou být ospravedlněny veškeré zásahy normalizující moci. Zde je však třeba připomenout, že rozum nebyl jedinou hodnotou, kterou osvícenství postavilo do svého středu. Vyzvedlo totiž i požadavek lidské svobody. Foucault však upozorňuje, „...že ty pověstné velké ukáznující techniky, jež se denně zabývají do největších podrobností chováním jedinců, jsou ve svém vývoji, ve svém propuknutí, ve svém šíření ve společnosti přesnými současníky věku svobod.“¹⁰⁴ A právě otázka ochrany před nebezpečím, a to jakýmkoli, je principem, který dovoluje mocenským mechanismům, ať už vykonávaným státem nebo kteroukoli jinou institucí, zasahovat do života každého a všech, a to i ve společnosti, která pokládá svobodu za nejvyšší hodnotu. Kruh se uzavírá – nejprve je nalezena odchylka od stanovené normy, poté je pečlivě prozkoumána a nakonec prohlášena za nebezpečí, čímž se otevírá prostor k dalšímu rozšíření kontroly, k dalšímu vyhledávání a spravování všemožných abnormalit, jelikož toto usvědčování nenormálních už není pouze libovolné mocenské zasahování do života lidí, nýbrž je v důsledku *ochranou společnosti*, je v podstatě veřejným zájmem.

Vezměme si jako příklad přestupitele zákona. Ve starších dobách byl považován za nepřítele panovníka, který měl právo se pomstít, zbavit provinilce

¹⁰² FOUCAULT, M., pozn. 6, s. 140,141. Mimochodem dle Foucaulta to byl právě tento strach z nákazy zlem a nikoli soucit, který vedl k povolání lékařů do internačních budov a tím také k tomu, že šílenství nakonec získalo statut nemoci.

¹⁰³ Je třeba si uvědomit, že stačí pouhé označení jedince za např. delikventa, šílence nebo pervertovaného. Pokud je takto označen nějakou autoritou (např. vědou), vždy je již dán důvod být vzhledem k němu více ostražitý – už pouhým označením je oddělen od ostatních.

¹⁰⁴ FOUCAULT, M. *Zrození biopolitiky: kurz na Collège de France (1978-1979)*. 1. vyd. Brno: CDK, 2009. ISBN 978-80-7325-181-9. S. 73.

života a reaktivovat tak svou moc. Ale v mocenském systému, který funguje v moderní společnosti „...se zločinec, který je prohlášen za nepřítele všech a který má být v zájmu všech pronásledován,..., diskvalifikuje jako občan...; ukazuje se jako ničemník, zrůda, patrně šílenec, nemocný a záhy „nenormální“.“¹⁰⁵ Normalizující moc, jež je důsledkem moci zaměřené na život, je tedy schopna ty, kteří nepřistoupí na daná pravidla, prohlásit za nebezpečí pro společnost. A tak ten, kdo je „nenormální“, ať už právě zločinec, šílenec, sexuálně pervertovaný nebo kdokoli jiný, jako nepřítel společnosti zkrátka *musí* být napraven a pokud to není možné - musí být ze společnosti odstraněn. I biomoc, která si bere za cíl starat se o život, si tak nakonec našla mechanismus jak likvidovat, jak vydat na smrt své „nepřátele“. „Samozřejmě že pod vydáním na smrt nechápu jednoduše přímou vraždu, ale také vše to, co může být nepřímou vraždou: fakt vystavení smrti, rozmnožení rizika smrti pro určité lidi, nebo docela jednoduše politická smrt, vyloučení, zavržení atd.“¹⁰⁶

Jakýmsi vrcholným zásahem normalizující moci tedy je, v případě nutnosti, vyloučení jedince, který nepřistoupil na její požadavky. Je to logický důsledek, jelikož, jak již bylo řečeno, každá odchylka může narušit celý systém. Stále jsme však neodpověděli na otázku, jaký to byl vlastně řád, jenž získal takovou závažnost, že jeho porušení mohlo nakonec vést k oddělení a vyloučení tak nesourodé skupiny lidí, která obývala ona internační zařízení. Jistě, odpověď na tuto otázku už byla několikrát naznačena, ale pojďme si tedy jasně říci, co spojovalo ony „...zločince, nezvedené nebo marnotratné syny rodin, tuláky a blázny.“¹⁰⁷

Odpověď se zprvu zdá být, dalo by se říci, dosti prozaickou. „V utvářejícím se měšťanském světě byla právě definována největší neřest, která je ve světě obchodu hříchem par excellence... zahálka. Všichni, kdo byli internováni v těchto ústavech, spadali do jedné společné kategorie; byli to lidé neschopní podílet se na výrobě, na oběhu nebo akumulaci bohatství (ať už vlastní vinou nebo nešťastnou náhodou).“¹⁰⁸ Toto tvrzení však může být v jistém smyslu překvapivé. Po všech těch procedurách kontroly, vyhledávání každé abnormality, vytváření vědění o jednotlivcích a jeho pečlivého zaznamenávání a také po snaze vytvořit z každé

¹⁰⁵ FOUCAULT, M., pozn. 18, s. 156.

¹⁰⁶ FOUCAULT, M., pozn. 30, s. 229.

¹⁰⁷ FOUCAULT, M., pozn. 6, s. 42.

¹⁰⁸ FOUCAULT, M., pozn. 14, s. 86.

odchylky hrozbu, zlo, nebezpečí pro celou společnost, se nakonec zdá, že to vše má cíl pouze ekonomický. Jelikož internovaní jsou lidé, kteří jsou pro společnost v podstatě *neužiteční*, jednou z funkcí internace mělo být také donutit je k práci a vytvořit tak jakýsi zdroj levné pracovní síly. Podle Foucaulta to tak do jisté doby opravdu mohlo být, zároveň ale upozorňuje, že výsledný ekonomický užitek ze zaměstnávání například trestanců se nejeví jako příliš zajímavý.¹⁰⁹ Postupně se tedy ukazuje, že vylučování zmíněných skupin lidí ze společnosti má možná jiný význam a že zde snad ani nejde právě o tyto skupiny. A tento jiný význam se plně vyjevuje od chvíle, kdy biomoc stane na vrcholu svého působení.

„...Buržoazie¹¹⁰ nepotřebovala vyloučit šílence nebo dohlížet na masturbování dětí a zakazovat je,..., buržoazní systém může dokonale snášet opak, kdežto to, co ho zajímalo..., to nebylo úsilí vyloučit šílence ze společnosti, ale byla to technika a procedura vylučování... buržoazie si naprosto nic nedělá ze šilenců, ale procedury jejich vylučování poskytly a uvolnily počínaje 19. stoletím... politický zisk, eventuálně dokonce určitý ekonomický užitek, což upevnilo systém a umožnilo mu fungovat v celku. Buržoazie se nezajímá o šílence, ale o moc, která se na ně vztahuje...“¹¹¹

V systému moderní moci tedy jednoduše nejde o vyloučení šílence, ale o techniku, která umožní vytvořit podmínky, za nichž je možné prohlásit *narušitele řádu* za šílence a jako takového ho také vyloučit.¹¹² Nejde o kontrolu nějaké konkrétní odchylky, ale o vytvoření a posilování mechanismů, které jsou schopny kontrolovat *každou*, skutečnou nebo pouze možnou, odchylku. Navíc to je také systém, který abnormality ani tak nepotlačuje, jako je spíše zvyrazňuje, aby je mohl spravovat a využívat. „Moc funguje jako mechanismus výzvy, vynáší na světlo zvláštnosti, nad nimiž dohlíží, a přitahuje k nim pozornost.“¹¹³ Nakonec se tedy zdá, že se abnormality spíše množí, než že by mizely. Je to logický důsledek, jelikož se vznikem každé normy vzniká rovněž možnost z této normy vybočovat. Navíc čím větší úsilí je vynakládáno k nalézání všemožných odchylek, tím více jich také bude

¹⁰⁹ FOUCAULT, M., pozn. 6, s. 49.

¹¹⁰ Biomoc je dle Foucaulta vynálezem buržoazní společnosti. Viz kapitola Bio-politika aneb ovládání populací.

¹¹¹ FOUCAULT, M., pozn. 30, s. 44, 45.

¹¹² Podobně viz CHOMSKÝ, N. – FOUCAULT, M. – ELDERS, F., pozn. 23, s. 68: „Definice nemoci a šilenství a klasifikace šilenství... Ve skutečnosti to je vychytralý způsob, jak vyloučit určité lidi nebo určité vzorce chování.“

¹¹³ FOUCAULT, M., pozn. 11, s. 55.

odhaleno. A zdá se, že to je právě cílem moci, jelikož každé narušení systému jí poskytuje prostor pro intervenci.¹¹⁴ Právě k tomuto tedy slouží hledisko normality – je to kritérium vytvořené proto, aby umožnilo kontrolování, řízení a ovládání *každého* člověka. Navíc také slouží k *negativnímu označení* a případnému zavrnutí každého, kdo nepřistoupil na požadavky moci a nestal se tedy poslušnou součástí homogenního společenského tělesa. Přičemž je důležité, že takového jedince, jedince „nenormálního“, to znamená jiného, než jsou ostatní, nevyloučí nějaká z institucí vykonávajících moc, ale v důsledku sama společnost. A jak k tomu dochází?

3.4.2 Normalizovaná společnost aneb poslušné subjekty a možnost osvobození

Hledisko normality je mocenským nástrojem, který vytváří možnost kontrolovat a řídit, a to především vzhledem ke zvyšování ekonomické a politické využitelnosti, každého člověka i celek společnosti. Mimo to dovoluje označit a vyloučit neposlušné, neužitečné nebo jakkoli „narušené“ jedince, každého, kdo by mohl nějakým způsobem ohrozit společenský řád. Pro moc jako takovou by to však byl nadmíru složitý úkol, pokud by se nezdařilo zajistit jaksi automatický výkon tohoto procesu v nitru společnosti samotné.

Jak již bylo řečeno, primárním cílem moci je určovat myšlení a jednání každého člověka a řídit společnost jako celek. A společnost je řízena právě tak, že je ovlivňováno myšlení každého jejího člena, přičemž si však, v ideálním případě, žádný z těchto členů není ovlivňování vědom. Toto je vrcholný účinek moci jako takové, ale rovněž normalizující moci – učinit člověka manipulovatelným, způsobit u něj, aby myslel tím, a ne jiným způsobem. Tento požadavek vyplývá ze samotné podstaty moci ve Foucaultově pojetí. Jelikož moc je podněcována zdola, působí v těch nejběžnějších stycích mezi lidmi, v rodinách, školách, její výkon zkrátka závisí na vztazích mezi jednotlivci na všech úrovních. A proto je nutné ovládnout každého jedince, ale ne pouze z vnějšku, nýbrž ovládnout jeho duši. „Jedinec je důsledkem moci a současně jejím prostředníkem právě v míře, v jaké je jejím důsledkem: moc prostupuje jedincem, kterého konstituovala.“¹¹⁵ Právě toto činí moc nad životem velmi efektivní - to, že její výkon přebírají ti, kteří mají být ovládáni.

¹¹⁴ Foucault se tímto zabývá v souvislosti s problematikou sexuality. Viz FOUCAULT, M., pozn. 11, s. 58-60. My zde jeho tvrzení v podstatě pouze zobecňujeme, jelikož se zdá být logickým důsledkem stanovení jakékoli normy.

¹¹⁵ FOUCAULT, M., pozn. 30, s. 42.

A pokud k tomu dojde, již nejsou nutné žádné nákladné manifestace síly, jelikož moc nyní samovolně působí skrze jedince, kterého „vytvořila“. Můžeme říci, že to je jeden z nejdůležitějších procesů, jimiž hledisko normality získává na síle a závažnosti.

Záměrně říkáme, že jde pouze o jeden z nejdůležitějších procesů, jelikož aby mohl být uskutečněn, je nutné správné působení všech technik, které byly dosud popsány. O tlaku, který je na každého jedince vyvíjen v souvislosti s možností být neustále kontrolován a za sebemenší odchylku trestán, i kdyby jen odsudkem ze strany druhých, jsme již hovořili. Pokud však připočteme ještě fakt, že se dle Foucaulta hledisko normality stává kritériem morálním, dojde k dalším významným dopadům na psychiku jedince, které jsou právě tím, co umožní transformaci jeho osobnosti, myšlení, vůle i jednání. V této souvislosti dochází k tomu, co Michel Foucault nazývá „řízení svědomí“.

Tato procedura spočívá v tom, že moderní moc dokáže, a to i prostřednictvím norem a normalizačních technik, v podstatě ovládat naše svědomí a tím i naše pocity, činy a myšlenky. Cílem je přimět jedince, aby byl nějakým způsobem nucen řídit se, v ideálním případě, jakoukoli normou stanovenou či odůvodněnou díky autoritě rozumu. Tento efekt vychází právě již z postupu, ve kterém jsou rozličné normy ustaveny jako pravidla morální. Pokud totiž člověk přijme představu, že odlišovat se od ostatních je vlastně zlo, za které je sám odpovědný a jímž dokonce ohrožuje společnost, přičemž o takovéto pochopení hlediska normality v celém popisovaném procesu jde, dojde patrně nevyhnutelně k tomu, že samo jeho svědomí mu jaksi začne bránit v jakýchkoli nekonformních projevech v jednání i pouhých myšlenkách. Přičemž právě k tomuto měla přispět i samotná existence internace a v podstatě i všechny další techniky sloužící k vylučování „narušených“ jedinců ze společnosti. Moc se snaží chránit své pozice mechanismy vylučování, avšak spíše tak, jak působí na ostatní společnost, ne jen na ty, kteří jsou fakticky vylučováni. Tak i internace měla působit nejen na ty, kteří tato místa již obývali, ale také, a možná především, na všechny ostatní. „...Internace má být... pedagogický nástroj – čirá demonstrace nevýhod, jež plynou z nemorálnosti.“¹¹⁶ Navíc protože je moderní moc, včetně té normalizační, založena na snaze skrývat se, stát se neviditelnou, člověk snad ani nemůže postřehnout, že normy, které takto přijal a jimiž se nyní chťe nechťe snaží

¹¹⁶ FOUCAULT, M., pozn. 6, s. 142.

řídít, jsou pouhým umělým konstruktem, mechanismem sloužícím k podrobování lidí. Místo toho naopak začíná tato pravidla považovat za přirozená, a to právě proto, že působí přímo v jeho nitru. Nejsou příkazem přicházejícím z vnějšku, jsou součástí jeho osobnosti. Kontrolovaný se kontroluje, normalizovaný se dále normalizuje.

A k tomuto efektu normalizující moci přistupuje další technika, jejíž význam Foucault zvláště zdůrazňuje. Je to procedura *doznání*, kterou považuje za typickou pro západní civilizaci, a která s sebou přináší některé závažné důsledky. Již od dob středověku je rituál doznání čímsi, co má přinášet pravdu, avšak doznání nemá dle Foucaulta významnou roli jen v oblasti náboženské, nýbrž i v občanské nebo vědecké. Ale proč je procedura doznání tak důležitá, a to i pro naše téma? Může totiž mít zásadní funkci jako jedna z technik normalizující moci, zároveň však také jako možnost k ověření úspěšnosti ostatních jejích mechanismů. Důvodem je právě ona produkce „pravdy“. Je zde úzká souvislost se zmíněným řízením svědomí, jelikož pokud je úspěšné, vždy se najde nějaký „materiál“ ke zpovědi, pravda o nás samých, která musí být vyslovena. Jakékoli porušení normy, třeba jen v myšlenkách, může být pro psychiku člověka prostoupeného mocí zdrojem výčitek, hrozbou, které je třeba se zbavit, a to tak, že přiznáme onu pravdu, nebo spíše to, co za pravdu považujeme.

„Stali jsme se jedinečně se doznávající společností. Účinky doznání pronikají daleko: do spravedlnosti, do medicíny, do pedagogiky, do rodinných vztahů, do milostných poměrů... Doznávají se zločiny, vyznáváme se z hříchů, doznávají se myšlenky a přání, přiznává se minulost a sny, přiznává se dětství; přiznává se nemoc, přiznává se bída; s největší přesností se říká to, co se říká nejhůř... Doznáváme se – nebo jsme nuceni k doznání.“¹¹⁷

A dle Foucaulta můžeme takovouto produkci pravdy vidět v mnoha podobách, můžeme stále sledovat, že moderní člověk má potřebu zpovídat se a přiznávat a pokud by toto nutkání snad neměl, najde se někdo, kdo si jeho doznání vyžádá.¹¹⁸ Přičemž každé doznání, které učiní, má svou funkci v systému moci, a to i té normalizující. Předně je zde ona možnost ověření účinnosti mechanismů, jimiž moc na člověka působí. „Doznáním se obžalovaný angažuje ve prospěch procedury;

¹¹⁷ FOUCAULT, M., pozn. 6, s. 70.

¹¹⁸ Pokud jde o ony podoby produkce pravdy, Foucault uvádí např. dotazníky, konzultace nebo autobiografická vyprávění. Viz FOUCAULT, M., pozn. 11, s. 72.

podepisuje se pod pravdu vyšetřování.“¹¹⁹ Jistě, toto tvrzení souvisí především s procedurou soudního vyšetřování, vystihuje však obecnou funkci doznání. Pokud má člověk nutkání přiznat se, i kdyby jen k neobvyklým myšlenkám, znamená to, že sám uznává, že je zde k čemu se doznat, uznává existenci a pravdu tvrzení, pravidla, normy, chyby nebo prohřešku. A přiznává-li se dobrovolně, ukazuje, že již byl „vytvořen“ mocí, která na něho dříve působila zvnějšku, nyní už ale působí v jeho nitru.

Je zde však další důsledek této procedury. Bylo řečeno, že moc nad životem funguje tak, že nechává ty, které si podrobuje, věřit tomu, že jsou svobodní, že sami řídí svůj život. A není snad vyřčení pravdy osvobozující? Ve vztahu k moci bychom čekali spíše zákaz a mlčení než podnět k mluvení.

Ale „...pravda není svobodná od přirozenosti, ani služebná omylem, nýbrž její produkce je zcela prostoupena vztahy moci. Člověk musí být sám lapen touto vnitřní lstí doznání, může-li přičítat cenzuře, zákazu mluvit či myslet, fundamentální roli. Musí mít úplně převrácenou představu moci, může-li věřit, že všechny ty hlasy, které v naší civilizaci už tak dlouho kontrolují strašlivý příkaz říkat, co jsme, co děláme, co skrýváme... k nám promlouvají o svobodě. Nesmírné dílo, jemuž západ vystavil generace, aby produkovaly... podrobení lidí.“¹²⁰

A vskutku procedura doznání může snadno přispět k výkonu moci. Už tím prostým faktem, že je takto produkováno množství informací o člověku – bylo již přeci řečeno, že moc se snaží získávat vědění o svých objektech, toto vědění shromažďuje a dále využívá. Člověk tedy díky tomuto mechanismu nejen že ukazuje, že pokládá za pravdu to, co jí ve skutečnosti být nemusí a potvrzuje, že moc byla ve snaze ovládnout ho úspěšná, navíc ale poskytuje prostředky k jejímu dalšímu rozšiřování.

A právě tyto dvě techniky – řízení svědomí a doznání – jsou prostředky, jimiž je jedinec podrobován v subjekt. Podle Michela Foucaulta totiž moc nejenže činí z člověka objekt jak svůj, tak i vědění, které je s touto mocí spojeno, nýbrž řídí rovněž jeho stávání se subjektem. Foucault rozlišuje dva významy tohoto slova – první představuje podřízení jiné osobě díky kontrole a závislosti, druhý znamená být připoután ke své, v podstatě zvnějšku prisouzené, identitě, a to právě prostřednictvím

¹¹⁹ FOUCAULT, M., pozn. 18, s. 76.

¹²⁰ FOUCAULT, M., pozn. 11, s. 71.

svědomí a sebepoznání, přičemž tuto druhou variantu nazývá subjekcí.¹²¹ Moderní moc činí z člověka subjekt v obou těchto významech, je pro ni však typičtější, tedy pro naše téma i zajímavější, druhá varianta.

Dá se říci, že všechny techniky sloužící k normalizaci, které byly v této práci popsány, směřují právě k dokonání procesu subjekce. Jde v podstatě o to, že je přetvářeno a určováno vědomí jedince o sobě samém. Důležitou roli zde hrají právě normy, které jsou vydávány za přirozená pravidla, čímž má být člověk přesvědčen o jejich správnosti a oprávněnosti. Již jsme si řekli, že normy jsou v podstatě mocenským nástrojem, a to právě v tom smyslu, že jaksí upravují vědomí jedince žádoucím způsobem. Nejenže může být přímo stanoveno, co je a co není pro ostatní společnost přijatelné, ale důležitý je potenciál, který s sebou technika normalizace nese. Je totiž pravděpodobné, že pokud jedinec přijme nějakou normu jako oprávněnou jen díky autoritě onoho všemocného rozumu, který je naší společností již po staletí obdivován, přičemž však může sloužit pouze mocenským zájmům, poté už je připraven přijmout jakékoli pravidlo jen s tím, že se zdá být rozumově, logicky či snad vědecky odůvodnitelné. A k tomuto dochází právě díky změně vědomí člověka, které se stává v podstatě manipulovatelným.

Norma a od ní odvozené kritérium normality může být pouze nepřirozenou bariérou vytvořenou ve společnosti a být normální pak znamená, že jedinec uznal takové pravidlo jako pravdivé. A uznal je takovým jen díky tomu, že podlehl nátlaku, který na něj byl mocí vyvíjen, ba dokonce udělal více, převzal sám, samozřejmě nevědomě, výkon této moci, a to tím, že se její mechanismy usídlily v jeho svědomí. Právě tím je určováno sebepojetí člověka, tím je připoutáván k identitě, jež mu byla přisouzena, jelikož v tomto procesu v důsledku sám uznal, že se nechá přesvědčit, že nepřirozené je přirozeným, neobvyklé špatným, mimořádné nebezpečným. A to je v podstatě vyvrcholení celého normalizačního snažení, to že jedinec nakonec nevědomky přijme jednoduché pravidlo, že nejjednodušší, nejbezpečnější a snad i nejlepší je být stejným jako ostatní, nechat se řídit, být normálním.

Jestliže je však takto utvářeno sebepojetí člověka, pravděpodobně je tak formován i jeho postoj k ostatním lidem. Tímto se tedy vysvětluje ono tvrzení, že člověka jako nenormálního, a tím v podstatě špatného, odsoudí sama společnost. Protože může-li člověk přijmout nějaké pravidlo jako kritérium, kterým skrze své

¹²¹ DELEUZE, G., pozn. 20, s. 147.

svědomí hodnotí sám sebe, patrně ho použije i ve vztahu k druhým. A je třeba zdůraznit, že tento proces samozřejmě může mít závažné důsledky vzhledem k psychice jedince. Jelikož normalizační moc spěje k tomu, že veškeré nepravidelnosti označuje za nežádoucí, a pokud připustíme, že je jako takové uzná i sám jedinec, pak je-li mu přisouzena identita, kde je každá odchylka interpretována jako negativní znak, který si s sebou jedinec musí nést jako to, čím se odlišuje od ostatních a za co je více méně odpovědný, musí to na něho zkrátka mít nějaký dopad. Tímto se vysvětluje i Foucaultova teorie, dle které je i faktické šílenství, ve smyslu duševní choroby, způsobeno, nebo možná přímo vyvoláno tlakem, který společnost, a tedy i moc, která nachází své uplatnění na všech jejích úrovních, na jedince vyvíjí.

A je třeba zdůraznit právě to, že dle Foucaulta se v důsledku působení oné biomoci změnila naše společnost jako taková. Jen tak může dojít k tomu, co bylo popsáno, k tomu, že společnost sama převezme výkon moci normalizovat do svých rukou a sama pak určí, kdo je a kdo není „normální“, kdo může být jejím členem, kdo se musí změnit a kdo bude vyloučen. „Normalizující společnost je dějinným důsledkem technologie moci soustředěné na život.“¹²² Navíc všem mechanismům, sloužícím k prosazování libovolné normy jako přirozeného pravidla, prostřednictvím kterého může být určeno jak naše sebepojetí, tak i naše společenské postavení, i celé ideji normalizace nahrávají obecné zásady, politické či společenské, které se v naší společnosti uplatňují právě od dob osvícenství.

„Znaky, které vyjadřovaly postavení, privilegia, příslušnost, jsou postupně nahrazovány celým systémem stupňů normality, ..., jež jsou známkou příslušnosti k homogennímu společenskému tělesu... Je pochopitelné, že moc normy funguje snadno v rámci systému formální rovnosti, protože do homogenity, která je zde pravidlem, zavádí jako užitečný imperativ a výsledné měřítko naprostou degradaci individuálních rozdílů.“¹²³

Zdá se tedy, že v tomto smyslu se právo, které si naše společnost s velkým úsilím vydobyla, právo být si navzájem rovni, mění v podivný *příkaz* být rovnými, ve významu být stejnými. Zde je však třeba připomenout, že hlavním principem celého snažení moderní moci je zvyšovat užitečnost a poslušnost člověka. Přičemž se ale zdá, že normalizace užitečná v podstatě není. Mysleli bychom, že pro společnost,

¹²² FOUCAULT, M., pozn. 11, s. 167.

¹²³ FOUCAULT, M., pozn. 18, s. 262.

pro jakési veřejné blaho, by byla žádoucí spíše rozmanitost. Přeci jenom, k čemu je dobré mít sérii stejných, stejně smýšlejících, stejně jednajících jedinců? Ale toto je zároveň i odpověď. Podle Foucaulta slouží celý tento mechanismus k udržování a posilování mocenských vztahů a nikoli k rozvoji společnosti nebo snad dokonce k osobnímu rozvoji jedince. I když k jakémusi rozvoji mohou tyto mechanismy přeci jenom sloužit, avšak maximálně tím, že zvyšují užitečnost politickou a ekonomickou. Všechny ostatní oblasti života jsou pro tento typ moci druhořadé – jsou podřízeny primárnímu cíli a rozvíjeny jen tak, jak mohou být tomuto cíli nápomocny. A hledisko normality, se všemi svými technikami je velmi příhodné k vytvoření jedince předvídatelného, vypočitatelného. Co víc by si mohl přát někdo, kdo se snaží stabilizovat svou vlastní pozici, podržet si výsadu vykonávat moc, než soubor poslušných jedinců, kteří se sice mohou více nebo méně vzájemně lišit, ale v jednom jsou naprosto stejní – nepřestoupí hranice řádu, který jim byl vnucen, nenaruší fungující systém. Také jsme ale hovořili o tom, že jedinec je v tomto systému tím užitečnější, čím je poslušnější. Je-li tedy tento Foucaultův předpoklad správný, máme zde právě díky normalizaci absolutně poslušnou a užitečnou společnost. Je to logický závěr, jelikož funguje-li normalizační systém tak, jak má a opravdu vytváří manipulovatelné a vypočitatelné jedince, jsou takoví jedinci i snadno využitelní, hlavně tedy z hlediska ekonomického. A pokud se snad najde několik jednotlivců, kteří se odváží systém narušit, i jejich neposlušnost bude mocensky využita, a to dvojím způsobem – buď budou napravováni a stanou se tak objekty pro zefektivňování mocenských mechanismů, nebo budou vyloučeni a tak využití v podstatě ideologicky – k nátlaku na všechny ostatní a zároveň k ospravedlnění normalizace jako takové. Podstatou hlediska normality tedy není odstranit odchylky, nýbrž určovat je a spravovat. Ideálem je maximální využitelnost společnosti jako celku i každého jejího člena, jež slouží k ekonomickému růstu a zvyšování mocenského vlivu.

Zde vidíme, že pro výkon moci, pro fungování a efektivitu celého systému, je celé toto normalizační úsilí velmi podstatné. A právě proto se s ním dle Foucaulta můžeme setkat prakticky na všech úrovních společnosti, ačkoli nejvýrazněji působí v jejích nejdůležitějších oblastech, jako je výroba, škola nebo armáda. Zároveň však Foucault upozorňuje, že v současné společnosti získává normalizační moc nové a velmi mocné nástroje. Z hlediska biopolitického, na úrovni populace, může být

takovým nástrojem genetika, která by prý mohla sloužit například k rozpoznávání „rizikových“ jedinců, ve smyslu identifikace nositelů špatné genetické výbavy, navíc samozřejmě také k jakémusi vylepšování lidského kapitálu vhodným spojením jednotlivců k plození zdatných potomků.¹²⁴ Dalším velmi efektivním nástrojem normalizace se stávají média, která, jak je známo, mají významný vliv na vědomí a jednání člověka, čímž splňují základní požadavky mocenského systému, který zde byl popsán. Stejně tak i celkový životní styl naší společnosti nahrává mocenským snahám, přičemž tímto životním stylem je myšlena především dnešní konzumní společnost jako produkt kapitalismu. „Co vyprodukovaly buržoazní a kapitalistický stát i ekonomie? Vyprodukovaly společnost, v níž jsou jedinci vyrváni ze své přirozené pospolitosti a všichni spojeni v jakési ploché a anonymní formě, totiž v mase. Kapitalismus produkuje masu... Kapitalistická společnost rovněž přiměla jedince stát se typem člověka masivního konzumu, jehož funkcí je uniformizace a normalizace lidí.“¹²⁵

Zdá se tedy, že dnešní člověk je zcela obklopen mocí a všemi jejími mechanismy a rovněž, že nemůže této moci uniknout. „...Normalizující moc... se stala jednou z hlavních funkcí naší společnosti. Soudci normality jsou v ní všude přítomni. Nacházíme se ve společnosti profesorů-soudců, lékařů-soudců, vychovatelů-soudců, „sociálních pracovníků“-soudců; ti všichni zajišťují vládu univerzálnosti normativu; a jeden každý, ať se nachází kdekoli, mu podřizuje tělo, gesta, chování, schopnosti, výkony.“¹²⁶ Toto však není východisko Foucaultovy filozofie. Ačkoli to snad může být překvapující, Foucault není deterministou. Naopak, podle něho se člověk může osvobodit z tohoto až příliš těsného sevření moci, může se snažit nebýt řízen, určovat svůj život sám a nenechat se stále jen vést nějakou nejasnou silou. Ale v čem tedy možnost osvobození spočívá?

Spočívá především ve změně vztahu k sobě, v přetváření a osvobození oněch poslušných subjektů. Osvobození může začít jedině zde, jelikož právě z těchto nejnižších úrovní společnosti vychází celý postup normalizující moci. Jsou to jedinci, kteří se prostřednictvím vztahu k sobě samým a k ostatním lidem mohou stát buď oporou normalizace, nebo mohou popsaný proces zvrátit. „...Subjekt se musí stále

¹²⁴ Viz FOUCAULT, M., pozn. 104, s. 202-207. Foucault se touto otázkou, stejně jako vlivem médií a konzumu, což jsou další mocenské nástroje, podrobněji příliš nezabývá, proto je zde pro úplnost pouze zmiňujeme.

¹²⁵ FOUCAULT, M., pozn. 104, s. 111.

¹²⁶ FOUCAULT, M., pozn. 18, s. 419.

tvořit jako ohnisko odporu... Zápas o subjektivitu se tedy ukazuje jako právo na odlišnost, právo na variaci a právo na proměnu.¹²⁷ Jedinec se musí zbavit identity, která mu byla přisouzena a kterou si s sebou musí nést. K tomu ale není zapotřebí nic menšího než zbavit se i všech těch nepřírozených bariér, které byly v naší společnosti vytvořeny a které nejen že oddělují člověka od druhých, ale brání mu i ve správném postoji k sobě samému. Jak ale někteří upozorňují, nejde zde o jakési jednorázové osvobození, nýbrž o „...permanentní proces *osvobozování*, které spadá v jedno s vynalézáním jiných vztahů k sobě, ostatním lidem a světu... Autonomie a naplnění dosahuje člověk v okamžicích překračování sebe sama: když se uvolňuje z vězení a vykračuje směrem k ostatním... Překračuje nejen hranice vlastního já, ale také hranice systému. Taková svoboda nemůže být nikdy zajištěna politickými institucemi, neboť její zdroj leží ve vůli nebýt řízen.“¹²⁸ Taková je tedy odpověď. Jako myšlenka se zdá být poměrně jednoduchá, její realizace je však o to složitější.

¹²⁷ DELEUZE, G., pozn. 20, s. 150,151.

¹²⁸ BARŠA, P. – FULKA, J., pozn. 3, s. 72,73.

4 Zamyšlení na závěr

4.1 Hledisko normality jako mocenský nástroj?

Ačkoli by zde již mohl náš výklad ohledně hlediska normality končit, považujeme za vhodné, pokusit se zamyslet nad některými částmi Foucaultovy teorie a nabídnout i jiný možný pohled na tuto problematiku. Je jasné, že pokud bychom chtěli najít zcela jiné teorie, jak ohledně moci, tak ohledně normality, našli bychom jich nespočet. Proto zde vybírám ty pohledy, které se alespoň v některých bodech Foucaultovu pojetí přibližují, zároveň však nabízejí i jiné možnosti. Tvrzení, která zde budeme předkládat, budeme opírat o teorie z oblasti psychologie, sociologie a filozofie, přičemž doufáme, že toto pojetí nebude na škodu už vzhledem k tomu, že Foucaultův přístup je rovněž značně interdisciplinární. Nejprve se zaměříme na jakousi podstatu Foucaultovy teorie, a to na tvrzení, že hledisko normality je uměle vytvořeným mocenským nástrojem, který slouží k ovládnutí jednotlivců i společnosti a tím také k prosazování mocenských zájmů. Abychom se však dopátrali nějaké jiné možnosti výkladu, je třeba začít poněkud obecněji, a to otázkou, co je to vlastně norma, přičemž použijeme především výklady z oblasti sociální psychologie, jelikož naší hlavní otázkou bude, proč lidé hodnotí určité chování příslušníků vlastní společnosti jako nenormální a proč toto chování také v mnoha případech odsuzují jako nežádoucí.

„Normou se v sociální psychologii rozumí pravidlo či zásada, která je v daném společenském okruhu přijímána, očekávána a která určuje, jaké chování je v konkrétních podmínkách vhodné, „správné“ a jaké nikoliv.“¹²⁹ Je třeba si uvědomit, že rozličné normy, které mají upravovat chování jedince, jsou vytvářeny v každé společnosti, jen takto je totiž život člověka ve společenství vůbec možný. „Normy regulují chování a usnadňují interakci mezi lidmi tím, že vnášejí do vzájemného styku pravidelnost a umožňují předvídat chování účastníků.“¹³⁰ Zkusme si pouze představit společnost, v níž si každý jedinec dělá, co chce, protože zde neexistuje žádný obecně uznávaný soubor pravidel, žádný řád. Stav této společnosti by se pak dal označit jedním slovem – chaos. Existence takového společenství by však nebyla vůbec možná, jelikož každý jeho člen by se dříve či později musel psychicky zhroutit pod tlakem strachu z každého kontaktu s jiným člověkem

¹²⁹ SYŘIŠTOVÁ, E., et al. *Normalita osobnosti*. 1. vyd. Praha: Avicenum, 1972. S. 162.

¹³⁰ SYŘIŠTOVÁ, E., et al., pozn. 129, s. 163.

a společnost by se tak rozpadla, jelikož každý by dal raději přednost samotě. Je tedy jasné, že existence pravidel upravujících chování člověka vůči druhým je nutná. Základní funkce společenských norem je tedy pozitivní – slouží v podstatě k vytvoření a zachování stability společnosti samotné.

Toto ale samozřejmě není jedinou funkcí norem. Normy jako závazná pravidla chování představují v podstatě určité zvyky, které se vzhledem k fungování společnosti osvědčily, a proto existuje snaha, předat tato pravidla dalším generacím. Jelikož si však každá kultura vytváří své vlastní normy, jsou tato pravidla pro danou kulturu něčím charakteristickým. „Proces, v němž se učíme chování v souladu se společenskými normami – což je to, co lze označit za osvojení kultury –, umožňuje kulturní transmissi z jedné generace na následující. Přenášením hodnot, norem a vzorců jednání je kultura reprodukována v následujícím pokolení.“¹³¹ Hovoříme zde o těchto funkcích sociálních norem, protože je třeba si uvědomit, že nejsou pouze nástrojem, kterým se společnost snaží jaksi omezovat své členy. Naopak, závazná pravidla chování jedinců ve společnosti jsou nutná pro její existenci jak přítomnou, tak i budoucí. Jelikož je ale snaha upravovat chování jednotlivců pro společnost takto významná, musejí rovněž existovat určité mechanismy, které zajistí nebo alespoň usnadní předávání vžitých vzorců chování.

Zde se dostáváme k pojmu *sociální kontroly*, která působí s různou intenzitou dle toho, jak jsou jednotlivá pravidla chování důležitá pro stabilitu společnosti, a také k související otázce *sankcí*, které jsou s většinou norem rovněž spojeny. Společenská kontrola dodržování daných norem chování je jakýmsi přirozeným důsledkem již samotného stanovení normy. Jelikož se dá předpokládat, že většina pravidel fungujících ve společnosti je spatřována jako žádoucí a užitečná a navíc při každém stanovení jakékoli normy vzniká i možnost porušovat ji, je nutné vytvořit kontrolní mechanismy, které dodržování norem zajistí. Součástí těchto kontrolních mechanismů je ale také soubor sankcí. „Systém sankcí svědčí o tom, že společnost si neustále vytváří a udržuje mechanismy, které v lidech posilují potřebu dodržovat přijatý řád.“¹³² Tyto sankce pak mohou být buď pozitivní, kde příkladem může být i jen přijetí jedince společností, případně určitá odměna, pochvala apod., nebo

¹³¹ JEDLIČKA, R., et al. *Děti a mládež v obtížných životních situacích: nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí*. 1. vyd. Praha: Themis, 2004. ISBN 80-7312-038-0. S. 16.

¹³² JEDLIČKA, R., et al., pozn. 131, s. 63.

negativní, kde trestem může být naopak nepřijetí jedince ze strany druhých, odsudek, či uvěznění v případě právních norem, které představují pravidla zvláště zásadní pro stabilitu společnosti. Takovéto sankce jsou určovány ostatní společností a jejich funkcí je upevnit přesvědčení, že dodržování norem je správné a žádoucí a jejich porušování naopak nežádoucí. Podstatou sociálních norem je totiž právě jejich morální rozměr, neboť určují, jak je vhodné jednat ve vztahu k druhým lidem. Pro plnohodnotné fungování takových pravidel je však třeba, aby se jejich dodržování stalo potřebou jedince samotného.

Z tohoto důvodu je nutné, aby normy byly jedincem zvnitřněny, protože pak jejich zachovávání vyžaduje jeho vlastní svědomí a teprve takto se stávají morálně závaznými principy i pro něho samotného a je tak výrazně zvýšena pravděpodobnost jejich respektování. K této interiorizaci pravidel slouží onen tlak společnosti na jedince, ke kterému dochází v procesu socializace každého z nás, a který se zdá být nutný, protože pokud jedinec sám nepřijme předpoklad správnosti a závaznosti stanoveného řádu, dá se předpokládat, že ho dříve či později poruší. Zatím se tedy zdá, že i zde máme prvky, které popsal Foucault ve své teorii normalizace – máme zde sociální kontrolu, sankce a v jistém smyslu i ono řízení svědomí. To však neznamena, že je popsán proces opravdu mocenským mechanismem sloužícím k manipulaci s člověkem. Samozřejmě tato možnost existuje, stejně jako ta, že se jedná o jakýsi přirozený proces zespolčování člověka, přičemž naše společnost se liší tím, že v něm užívá racionální nástroje, které získala díky rozvoji vědeckého poznání. Mimo to, bylo řečeno, že si každá společnost stanovuje určité normy a vytváří nástroje, jak tyto normy předat dalším generacím a v podstatě přinutit člověka k jejich dodržování. V tomto smyslu je tedy každá společnost do jisté míry normalizující. Toto však není až tak podstatné, jelikož základ Foucaultovy teorie spočívá v tvrzení, že samotné hledisko normality představuje mocenský nástroj, kterému rozum dodává nástroje a ospravedlnění. Pojdme se tedy na toto hledisko normality podívat blíže.

Již samotný výraz „normální“ nebo „nenormální“ nám napovídá, že takto označujeme jev, který je či není v souladu s nějakým očekáváním, normou. Avšak je třeba zdůraznit, že ne vše, co vybočuje z normy, musí být označeno za nenormální. V každé společnosti totiž existuje tzv. *toleranční limit*, což je v podstatě ochota společnosti tolerovat porušování určitých norem. Toleranční limit se liší v závislosti

na tom, jaká norma je porušena, ale je také podmíněn kulturně a vyvíjí se v čase. Kromě toho může být míra tolerance rozdílná u každého jedince a také vzhledem k tomu, kdo normu porušil (vyšší tolerance např. u dětí).¹³³ Je tedy jasné, že určité porušování norem je tolerováno, tedy alespoň tak, že nevede k označení jedince za „nenormálního“. Avšak vymezení normality jako chování v souladu s normou je značně zjednodušující, existují například různá hlediska, ze kterých je normalita posuzována. Například Eva Syřišťová uvádí toto dělení¹³⁴:

Statistické pojetí normality: zde je pojem normality vztahován k pojmu častý, běžný nebo průměrný. Na normalitu nebo abnormalitu je pohlíženo z hlediska četnosti zastoupení určitého jevu v populaci. Pojmem normální zde tedy označujeme nejčastěji se vyskytující jevy.

Funkční pojetí normality: základním kritériem tohoto pojetí je to, zda určitý systém plní svoji funkci tak, jak má. Pokud tomu tak je, pak systém pracuje normálně, pokud ne, pracuje abnormálně.

Normativní hledisko normality: v tomto případě je za normální označeno takové chování, které směřuje ke splnění určité, předem stanovené normy.

Takto určená kritéria normality se zdají být jasná, ale může docházet ke směřování jednotlivých pojetí, především statistického a funkčního. Tato častá chyba však může mít dalekosáhlé následky. Jako příklad bývá uváděna situace, kdy je například genialita považována za určitý druh šílenství.¹³⁵ Problémem totiž je, že lidé mívají sklon považovat to, co není v populaci běžné, za špatné a nežádoucí, a to i přesto, že z funkčního hlediska může být takový jev prospěšný. Zdá se, že toto je možná celkem přirozený omyl, jelikož lidé bývají nedůvěřiví k tomu, co je jiné a ve vztahu k jedinci, který je nositelem této jinakosti se pak stávají více ostražitými. Odsud je však jen krůček k tomu, co Foucault kritizuje, totiž k tomu, že za nenormální a v důsledku nežádoucí není považována jen odchylka samotná, ale i její nositel.

Ani toto tedy nemusí být důsledek působení normalizující moci nebo moci obecně, může to být pouze prostý omyl. Foucault totiž tento přenos negativního

¹³³ FISCHER, S. – ŠKODA, J. *Sociální patologie: analýza příčin a možností ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. 1. vyd. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-2781-3. S. 15.

¹³⁴ SYŘIŠŤOVÁ, E., et al., pozn. 129, s. 24, 25.

¹³⁵ Tamtéž, s. 46.

hodnocení spojuje s mechanismy moderní moci, ale s touto chybou v našem přístupu k tomu, co je odlišné, bychom se jistě setkali už dávno před tím, než si nás začal tento typ moci podrobovat. Určitě bychom snadno našli příklady toho, kdy byli například vynálezci nebo jednoduše lidé netradičně smýšlející svým okolím považováni za podivíny a blázny, a to i přesto, že jejich jedinečnost mnohdy lidské společnosti velmi prospěla. Kritérium normality totiž závisí také „...na aktuální úrovni *poznání* v konkrétní společnosti. Mnohé vzorce chování mohou být považovány za abnormální (deviantní) jen z důvodu chybějící zkušenosti a nesrozumitelnosti.“¹³⁶ Přičemž něco takového tvrdí v jedné ze svých prací i Foucault, když se obrací k Durkheimově teorii: „...podle něj v určité společnosti platí za patologické takové jevy, které se odchyľují od běžného průměru a svědčí buď o překonané etapě předchozího vývoje, nebo ohlašují budoucí fázi rozvoje teprve začínajícího.“¹³⁷

Je tedy možné, že k člověku zkrátka patří jakási potřeba zaujímat specifický postoj k tomu, co je odlišné, nezvyklé, jedinečné, k naší smůle je však tento náš postoj většinou negativní, a tak mnohdy „... za „ideálně normálního“ pokládá societa takového jedince, který se chová co nejkonformněji.“¹³⁸ Druhou stranou mince může být ale i to, že to, co je běžné, máme sklon považovat jaksi automaticky za správné nebo přinejmenším za ne příliš špatné, protože to tak přeci dělají všichni. „A tak existuje dosti hluboce zakořeněný názor, podle něhož vše, co většina lidí cítí, čemu věří nebo co dělá, má být považováno za normální.“¹³⁹

Je však třeba připomenout, že Foucault odsuzuje normy a odchylky od nich, které byly stanoveny vědecky a ospravedlněny pouhou autoritou rozumu, jelikož nemusejí představovat reálné odlišnosti, nýbrž jen uměle vykonstruované bariéry ve společnosti, kterých je využíváno k prosazování mocenských zájmů těch, kteří právě vykonávají moc. A vskutku, pokud si vzpomeneme například na to, že i rasismus byl zpočátku vědeckou teorií, je nám jasné, že rozum a věda nemusejí vždy vést k osvobození člověka a mohou opravdu pouze ospravedlnit nepřirozené hodnocení nějakého jevu, které pak samozřejmě může sloužit i mocenským zájmům. Avšak

¹³⁶ FISCHER, S. – ŠKODA, J., pozn. 133, s. 21.

¹³⁷ FOUCAULT, M., pozn. 14, s. 76.

¹³⁸ JEDLIČKA, R. – KOŤA, J. *Analýza a prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže: aktuální problémy výchovy*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-555-8. S. 41.

¹³⁹ WEIL, P. – LELOUP, J. – CREMA, R. *Normóza: patologie normalnosti*. 1. vyd. Praha: Triton, 2009. ISBN 978-80-7387-203-8. S. 24.

není už tak jisté, že samotné hledisko normality je umělým konstruktem, i když tato možnost tu pravděpodobně je.

Zdá se, že moc skutečně dokáže využívat postojů, které lidé zaujímají k tomu, co je odlišné a přesvědčit je, že ti „jiní“ jsou méněcenní, jsou nepřátelé a představují nebezpečí, tak jak jsme to viděli právě v případě rasismu. Navíc toto jsme v dějinách viděli i při vytváření představ o nepřátelích jaksi z vlastních řad, tedy o nepřátelích uvnitř konkrétní společnosti. Ale i v tomto případě možná moc pouze využívá jistých sklonů k omylu, které člověk v tomto ohledu má. Pokud bychom se ale zaměřili na ty druhy abnormalit, které Foucault přímo zkoumá, tedy na šílenství, kriminalitu a odchylky od běžného sexuálního chování, pravděpodobně bychom došli k tomu, že věda pouze zpětně ospravedlnila postoje, které již v naší společnosti byly přítomné. I když Foucault hovoří o tom, že v těchto oblastech začíná být během osvícenství negativně hodnoceno to, co bylo dříve považováno pouze za odlišnost, zdá se toto jeho tvrzení málo pravděpodobné. Pokud totiž vycházíme z toho, co bylo řečeno, pak má člověk již odedávna potřebu vymezovat se vůči tomu, co je jiné a má také sklon jinakosti příliš nedůvěřovat. Tím samozřejmě nechceme říci, že je tento postoj k odlišnému správný a žádoucí, chceme pouze poukázat na to, že hledisko normality nemusí existovat pouze jako nástroj moderní moci.

Co se pak týče samotné teorie normalizace, Foucault předpokládá, že moc vytváří na každého z nás jakýsi nátlak, který nás má přimět ke konformitě. Tak to skutečně může být, avšak na druhou stranu může existovat opět jakýsi přirozený sklon člověka začlenit se do společenství tím způsobem, že převezme jeho normy, i když s nimi vnitřně nemusí souhlasit. V takovém případě se nemusí jednat přímo o mocenský vliv, který na člověka dopadá, ale o pouhou potřebu sounáležitosti. „...V moderní civilizaci výrazně stoupá závislost jedince na tom, zda je druhými přijímán a uznáván.“¹⁴⁰ Tato v podstatě *potřeba* konformity ale nemusí vznikat pouze nátlakem na jedince ve smyslu normalizace, může být také výsledkem jakési ztráty hodnot, kterou moderní společnost prožívá, přičemž tyto hodnoty bývaly tím, co jedince spojovalo s ostatními lidmi a vytvářelo právě ten významný pocit sounáležitosti. V této souvislosti ale i vylučování jedinců nedodržujících normy nějaké skupiny patrně vede k určitému posilování vzájemnosti a stability této

¹⁴⁰ JEDLIČKA, R. – KOŤA, J., pozn. 138, s. 102.

skupiny samotné, jelikož může jejím členům pomoci k upevnění vlastní identity.¹⁴¹ Lze však říci, že v některých případech může jít i zde o důsledek ztráty pravých hodnot, jelikož lidé poté mají tendenci vytvářet si ideály nové, které mohou získávat na atraktivnosti právě tím, že se na nich nemůže podílet každý, čímž vzniká jakýsi pocit výlučnosti, který sám o sobě soudržnost skupiny posiluje.

Je však třeba zdůraznit, že větší či menší nátlak ke konformitě se dá skutečně vypořádat, a to patrně v každé společnosti. Toto však souvisí s již zmíněným významem sociálních norem pro společnost jako takovou, která se tak snaží zachovávat těchto norem prosazovat někdy bohužel i proti zájmu a potřebám jednotlivce. V této souvislosti lze pak vypořádat, že Foucaultovo tvrzení, dle kterého i faktická duševní porucha může vzniknout v důsledku nátlaku společnosti na jedince, je patrně pravdivé. Hovoří se například o tom, že neurózy mohou vznikat právě v důsledku tlaku, který společnost vyvíjí na člověka ve snaze přimět ho k plnění očekávání ostatních, a to i přesto, že jedinec nemusí být vůbec schopen tato očekávání adekvátně naplnit. Výsledkem pak může být záporné sebehodnocení takového člověka a zároveň potřeba uzavřít se do vlastního světa, kde na něho negativní postoje ostatních vůči jeho osobě doléhají zdánlivě pouze vzdáleně, přičemž tímto svoje postavení ve společnosti a postoje druhých k sobě samému spíše nadále zhoršuje.¹⁴² Navíc se dá pravděpodobně očekávat, že nátlak společnosti na jedince bude stále silnější, jelikož se v moderní společnosti neustále rozšiřuje rozsah společenské kontroly, a to i do těch nejintimnějších oblastí života člověka.¹⁴³ Zde opět musíme dát za pravdu Foucaultovi, který při svém pojednávání o sexualitě hovoří právě o tom, že se ze sexuálního chování stává v podstatě veřejný problém, a to v tom smyslu, že právě tato intimní sféra každého jedince je stále více problematizována a vynášena na světlo a logicky pak větší sociální kontrola vytváří i větší nátlak na jednotlivce.

Podobným příkladem toho, jak negativní vliv může společnost na své členy mít, je i tzv. teorie nálepkování, která se v některých ohledech výrazně přibližuje i Foucaultovu pojetí. Tato teorie „prohlašuje, že jedinec nebo jeho čin se stávají odchylné tehdy, když dostanou nálepku „devianta“ od ostatních lidí.“¹⁴⁴ Každý

¹⁴¹ JEDLIČKA, R., et al., pozn. 131, s. 68.

¹⁴² JEDLIČKA, R. – KOŤA, J., pozn. 138, s. 31.

¹⁴³ JEDLIČKA, R., et al., pozn. 131, s. 68.

¹⁴⁴ Tamtéž, s. 113.

jedinec někdy během svého života pravděpodobně nějakou sociální normu poruší, většinou se však jedná jen o dočasnou nekonformitu, přičemž toto chování nemusí vzbudit pozornost ostatních a jedinec se za „nenormálního“ nepokládá. Avšak ve chvíli, kdy je odchýlné jednání druhými odhaleno a jedinec je označen za devianta, vyvolá už samo toto označení negativní postoje okolí vůči tomuto jedinci, který nakonec může takové hodnocení své osoby přijmout, ztotožnit se s ním a začít podle něho jednat, přičemž zde se již dostáváme do oblasti trvalé nekonformity této osoby.¹⁴⁵ Je dobře znatelné, že tato teorie se výrazně blíží Foucaultovu výkladu, který se týká označování jedinců a přisuzování negativních identit, které si s sebou lidé musí nést právě kvůli své odlišnosti od ostatních. Ale opět se v tomto procesu nedá doložit jakýkoli mocenský vliv. Je zde sice stále možnost, že se dá tohoto nesprávného hodnocení ze strany většinové společnosti mocensky využít, ale je tu stále i ona varianta, že je to pouhý omyl, ke kterému bohužel ve společnosti může docházet.

Celkově lze tedy říci, že používání hlediska normality patrně není nejlepším způsobem hodnocení jak vlastní osoby, tak i druhých. Viděli jsme, že běžné užívání tohoto hodnotícího kritéria může být značně zjednodušující, nezřídka vede k mnoha omylům, v podstatě nepřikládá téměř žádnou důležitost lidské individualitě a život společnosti i každého jedince může mnohdy spíše než usnadňovat naopak komplikovat. V této souvislosti je tedy třeba dát za pravdu Foucaultovu přesvědčení, že hledisko normality je třeba odvrhnout a že nejlepší cestou bude hledání jiných a nových přístupů k sobě samým i k druhým lidem. Avšak je možné říci, že Foucault předkládá dost rozporuplná tvrzení, když hovoří o tom, jakým způsobem by se jedinec měl zbavit přisouzené identity a jak by měl tvořit nový vztah k sobě i ostatním. Jak říká Pavel Barša: „... Foucault [uznává], že z vůle nebýt řízen neplyne paušální odmítnutí *všech* norem lidského chování, ale pouze schopnost odlišovat ty skutečně *univerzální* od těch, které se za ně pouze vydávají. Několik univerzálních zásad lidskosti dává nesmírný prostor k autonomnímu ztvárňování našich životů.“¹⁴⁶

Tato představa je sice sympatická, ale pravděpodobně jen těžko proveditelná. Foucault totiž předpokládá, že si lidé budou sami stanovovat hodnoty a pravidla

¹⁴⁵ JEDLIČKA, R., et al., pozn. 131, s. 114.

¹⁴⁶ BARŠA, P. – FULKA, J., pozn. 3, s. 99.

svého chování a života i svého vztahu k druhým, a to pouze s ohledem na jakýsi základní rámec, který by byl obecně uznán jako pravdivý. Je ovšem možné, že mnoho lidí nejen, že nechce, ale možná ani není schopno stanovovat si takto důležité podmínky vlastní existence zcela autonomně, to je však jen domněnka. Větší problém vidíme v jakémsi nedostatku této Foucaultovy představy, který vyplývá z jeho relativizace ideje pravdy. Můžeme si vzpomenout, že dle Foucaulta je za pravdu považováno to, co je jako pravdivé v určité historické epoše uznáno, žádná univerzální pravda neexistuje. Když odhlédneme od toho, co toto tvrzení znamená pro celou jeho teorii a zaměříme se pouze na otázku osvobození člověka od nepravých zásad jeho života, dojdeme k podstatnému problému. Pakliže totiž neexistuje žádná univerzální pravda, patrně neexistuje ani žádná univerzálně platná norma. Pokud bychom pak trvali na tom, že si má člověk sám vytvářet pravidla svého vztahu ke světu, nyní už bez jakéhokoli omezení, došlo by pravděpodobně k tomu, co zde již bylo popsáno – každý by se mohl chovat tak, jak by sám chtěl, společenské soužití by se proměnilo v chaos a společnost by se patrně rozpadla.

Ale i za předpokladu, že tento rozpor pomineme a uznáme možnost existence skutečně pravdivých norem, vidíme další nedostatek Foucaultovy teorie. Jak se člověk vůbec může snažit o vlastní osvobození od nepřirozených požadavků, které jsou na něho kladeny, pokud má Foucault pravdu v tom, že škola je normalizační instituce, nebo obecněji, že výchova a vzdělání slouží normalizaci. Jestliže totiž uznáme, že výchova a vzdělání jsou velmi podstatnými determinanty života každého z nás, našeho sebepojetí i vztahu k druhým, pak v případě, že jsme normalizováni už v těchto základních procesech, kterými každý z nás musí projít, jak se máme osvobodit? Poslední otázkou, nad kterou se v této práci pokusíme zamyslet, bude tedy ta, zda je současný systém vzdělávání opravdu tak prostoupen zájmy mocenskými, politickými či ekonomickými a má tak významnou normalizující úlohu, jakou mu Foucault připisuje.

4.2 Vzdělání jako prostředek normalizace?

Již od dob osvícenství existuje jakási ideální představa, že díky správné výchově a všestrannému vzdělání může každý člověk dosáhnout svobody jak ve svém myšlení, tak ve svém životě. I dnes se často setkáváme s tvrzením, že vzdělání by mělo člověku dopomoci ke schopnosti kriticky myslet a nenechat se tak ovládat falešnými představami druhých. Avšak Michel Foucault ve své filozofii často

upozorňuje na to, že vzdělávací systém v moderní západní společnosti spíše než ideálu svobody ducha slouží různým politickým, ekonomickým či obecně mocenským zájmům.

Škola je podle Foucaulta institucí, jež slouží normalizaci jak chování, tak i myšlení každého člena společnosti, přičemž základem této normalizace je snaha učinit člověka užitečným a poslušným. A je třeba zdůraznit, že takováto představa o funkci školy se v podstatě sama nabízí. Stačí si například vzpomenout, co bylo hlavním důvodem zavedení povinné školní docházky v Habsburské monarchii. Tím totiž nebyla ani tak potřeba pečovat o vzdělání obyvatel státu, jako spíše snaha učinit je snáze ovladatelnými a lépe využitelnými pro výrobu. Úroveň vzdělání, jež bylo poskytováno nejširším vrstvám obyvatelstva, tomu také odpovídala. Od té doby však uplynulo již mnoho času a představa ideálního rozsahu vzdělání se značně proměnila. Je však třeba podotknout, že škola má v jistém smyslu přirozenou „normalizační“ funkci (i když v tomto případě není označení „normalizační“ právě vhodné), a to jako činitel socializace. „Mnohé obsahy výuky jsou speciálně upraveny pro socializační působení: vedou jednotlivé děti k tomu, aby se staly aktivními členy společnosti a přijaly společenské závazky... Prostřednictvím dlouhodobých školních aktivit může být vytvořena řada stereotypů v jednání.“¹⁴⁷ V tomto smyslu je takové působení školy pro společnost naprosto nezbytné. Nejen u Foucaulta však nalezneme představu, že vzdělávací systém má funkci v pravém smyslu normalizační, jelikož přispívá k podrobování člověka silám a zájmům, jež jsou mu vnější.

V současné době se naše společnost tituluje dosti neskromně jako společnost vědění, jelikož právě to v ní má mít nejvyšší hodnotu. A právě tuto ideu „společnosti vědění“ podrobuje ostré kritice mimo jiné současný rakouský filozof Konrad Paul Liessmann, přičemž se v některých bodech dosti přibližuje i Foucaultovu pojetí školy jako normalizační instituce. Avšak je třeba zdůraznit, že Liessmann se ve svých analýzách zabývá výhradně kritikou dnešního stavu vzdělávání a obecně vědění, kdežto Foucault vychází, jak jsme viděli, ze situace vznikající již od dob osvícenství, přesto zde nalezneme některé styčné body. Pojďme se tedy na tuto problematiku podívat podrobněji.

V první řadě je třeba říci, že pokud se opravdu chceme nazývat společností vědění, je nutné, aby toto vědění také produkovaly kvalitní a hlavně nezávislé

¹⁴⁷ JEDLIČKA, R., et al., pozn. 131, s. 45, 46.

vzdělávací instituce, které by se opravdu snažily vypěstovat v člověku svobodné myšlení a aby toto vědění představovalo skutečnou hodnotu a ne pouze nástroj ekonomických či politických zájmů. Nabízí se tedy otázka, co je vlastně ideálem dnešního vzdělávání, jaké vědomosti, dovednosti a schopnosti by měly školy svým žákům a studentům předávat.

„Reformátory vzdělání všeho druhu pojí jediné, a to nenávisť k tradičnímu pojetí vzdělanosti. Je jim očividně trnem v oku, že by lidé mohli získat vzdělání neúčelové, souvislé, obsahově ukotvené v tradicích velkých kultur, které by je nejen formovalo, ale také by jim umožnilo nezávislost na diktátu doby a módních vlnách. Vzdělání lidé by totiž byli všechno jiné než bezproblémově fungující, flexibilní, mobilní a týmově svázané klony, jaké by mnozí rádi viděli jako výsledné produkty vzdělávacího procesu.“¹⁴⁸

Pokud bychom tedy vyšli z tohoto tvrzení, mohli bychom za cíle dnešního vzdělávání označit mimo jiné vědomosti, které jsou spíše než pro rozvoj ducha vhodné pro praxi, tedy ty, které jsou charakterizovány svojí užitečností pro něco člověku vnějšího. Dále bychom mohli jmenovat schopnost týmové práce, požadavek flexibility a v neposlední řadě schopnost učit se. Podíváme-li se však na tyto „ideály“ podrobněji, možná nás překvapí, co pro nás mohou znamenat. Máme-li se tedy v první řadě zaměřovat na vědomosti vhodné pro praxi pak se, vzato do důsledku, máme učit pouze to, co se dá zhodnotit, samozřejmě nejlépe finančně. Tento cíl se nezdá nevhodný, přece jenom každý se musí nějak uživit, ale jestliže se požadavku využitelnosti člověka na trhu práce začnou podřizovat ostatní složky vzdělání, může to představovat problém. Například svobodné, nezávislé myšlení nemusí příliš zapadat do konceptu ideálního „lidského zdroje“. „Dnes se... vyvozuje závěr: Vše, co nějak nesouvisí s praxí a není jí obroušené, se vůbec nemusí učit. Proto taková nenávisť k oborům, v nichž lze poznat a procvičit formy myšlení, oborům, které nemají žádný bezprostřední vztah k praxi, tedy klasická filologie, filozofie, matematika, klasická literatura, umění a hudba.“¹⁴⁹ A není snad toto do jisté míry tím, co Foucault kritizuje na požadavcích moderní moci, tedy snahou učinit člověka tím užitečnějším z hlediska ekonomického, čím poslušnější je z hlediska politického?

¹⁴⁸ LIESSMANN, K. P. *Teorie nevzdělanosti: omyly společnosti vědění*. 1. vyd. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1677-5. S. 38.

¹⁴⁹ LIESSMANN, K. P., pozn. 148, s. 46.

Je to celkem logické – čím více se budeme soustředit na požadavky praxe, tím méně času nám zbude na rozvíjení vědění, které má sloužit jen nám samým.

Dalším takovým cílem dnešního vzdělávání je schopnost týmové práce. Ta se opět zdá být prospěšnou, jelikož nežijeme osamoceni, náš život se odehrává ve společenství a musíme tedy umět spolupracovat s druhými, avšak pravděpodobně ne za jakoukoli cenu. „V neposlední řadě odpovídá proslulá týmová práce a všemožně podporované týmové a projektové skupiny zřízení výrobních brigád, ...v nichž nic nevádí tolik jako individuální odchylky.“¹⁵⁰ Ideálem toho, co se máme naučit, je tedy schopnost pracovat v jakémkoli týmu, tedy přizpůsobit se v podstatě komukoli, kdekoli, za jakýchkoli podmínek a v jakékoli činnosti. Zdá se však, že taková představa už opravdu pro individualitu moc prostoru neponechává.

K těmto záměrům dnešního vzdělávání se pak bez problémů přidružuje i ona flexibilita, v dnešní době pravděpodobně jedna z nejdůležitějších schopností, které člověk musí mít. Ale co je její podstatou? Opět jen schopnost neomezeně se přizpůsobovat, tedy být schopen bleskově a pokud možno bez námitek reagovat na jakékoli požadavky, většinou však opět na požadavky trhu. A právě s představou o ideálně přizpůsobivém člověku jde ruku v ruce i představa nutnosti celoživotního učení.

„Neustálé učení bude nutností, přesně řečeno nátlakem vynucené, nikdo však přesně neví, co se má učit a proč... Jistěže se tržní vztahy a technologické inovace sloužící racionalizaci rychle mění. Takovým prudkým změnám vývoje je lidí třeba přizpůsobit... Nejenže takové požadavky na přizpůsobení objektivně přesahují možnosti mnoha lidí, především starších, ale ideologie celoživotního učení slouží také, možná především tomu, aby se rizika vývojových zvrátů jednostranně přenesla na jednotlivce.“¹⁵¹

Zde tedy narážíme na dva problémy této koncepce. Prvním je ten, že ne každý je schopen „celoživotně“ se vzdělávat. A nejde zde pouze o starší generaci, o které Liessmann přímo hovoří. Je logické, že například ženy pečující o rodinu nemusí mít dostatek času k dalšímu vzdělávání, ne každý má dostatek finančních prostředků a ne každý má také schopnosti dostačující k tomu, aby v této „zkoušce“ obstál. Toto však není pouze problém ideje celoživotního vzdělání. V naší společnosti je totiž míra

¹⁵⁰ LIESSMANN, K. P., pozn. 148, s. 32.

¹⁵¹ Tamtéž, s. 27.

vzdělání, kterého jedinec dosáhl, jakýmsi měřítkem jeho schopností, a to i přesto, že ani vysokoškolské vzdělání nemusí zaručovat, že jedinec očekávané úrovně skutečně dosahuje. V každém případě však tento postoj může vést k jakési stigmatizaci lidí bez vzdělání.¹⁵² Co se ale týče konkrétně celoživotního vzdělávání, existuje i jiný možný negativní dopad. „Další vzdělávání a permanentní rekvalifikace v podniku fungují jako nástroj selekce starých a neadaptabilních, jako nástroj, který vyřadí ty, kdo už nejsou recyklovatelní.“¹⁵³ Navíc je zde ještě druhý problém, který spočívá právě v onom přenosu rizika na jedince. Jelikož je vzdělání v naší společnosti obecně dostupné a vzdělat se tedy údajně může každý, kdo projeví alespoň trochu snahy, je člověk bez vzdělání nebo se vzděláním nevhodným pro požadavky pracovního trhu sám odpovědný za tento svůj nedostatek. „Ať už člověk navštěvuje jakékoli kurzy a investuje do dalšího vzdělávání jakékoliv množství osobního kapitálu, v případě nutnosti lze vždycky říct: Bylo to málo. Existuje tragikomický případ člověka ochotného se neustále učit, který získává jednu kvalifikaci za druhou, a přesto nebude nikdy schopen je skutečně adekvátně uplatnit na pracovišti.“¹⁵⁴

I kdybychom však připustili, že u části společnosti je možnost požadavek naprosté flexibility naplnit, jaký by byl důsledek? V takovém případě by měl každý umět vše nebo by měl každý alespoň být schopen vše se naučit. Jedinečnost a originalita by se patrně vytratily a výsledek by byl velmi podobný tomu, co říká právě Michel Foucault – člověk by se stal pouhým volně zaměnitelným článkem v řadě. Ale i to, co již bylo řečeno, se v některých ohledech přibližuje Foucaultově teorii normalizace. Nedostatek vzdělání nebo obecně neschopnost či neochota přizpůsobit se požadavkům, které jsou na dnešního člověka kladeny, představují onen negativní znak, který si s sebou jedinec nese a který může sloužit jeho diskvalifikaci jak v oblasti pracovní, tak i společenské, přičemž je za tuto svoji „odchylku“ sám odpovědný, jelikož přece šanci měl. Individuální příčiny toho, že v tomto procesu neobstál, ať už by to bylo stáří, nedostatečné schopnosti nebo cokoli jiného, samozřejmě nehrají roli.

„Ti, co vyhlašují schopnost týmové práce, flexibilitu a ochotu komunikovat za cíle vzdělání, vědí, o čem mluví – mluví o suspendování jakékoli individuality, jež

¹⁵² KELLER, J. – TVRDÝ, L. *Vzdělanostní společnost?: Chrám, výtah, pojišťovna*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008. ISBN 978-80-86429-78-6. S. 55.

¹⁵³ Castel in KELLER, J. – TVRDÝ, L., pozn. 152, s. 104.

¹⁵⁴ LIESSMANN, K. P., pozn. 148, s. 27.

byla kdysi adresátem i aktérem vzdělání... Hlavně nemyslet vlastní hlavou – jako by tohle byl tajný program dnešního vzdělávání. Kdo není ochoten jednat týmově a v sítích a flexibilně se přizpůsobit všemu, co se vyžaduje – mimochodem lidé nikdy nic nevyžadují, vždycky je to jen trh, globalizace nebo rovnou budoucnost –, už nemá šanci dostát nárokům společnosti vědění.“¹⁵⁵

Mohli bychom se ale ptát, jak je takový stav vůbec možný. Vždyť přece politické a ekonomické cíle nejsou to, co nás má vzdělávat. Vzdělávat nás mají školy, a jelikož žijeme ve „společnosti vědění“, kde vědění, je to nejdůležitější, jistě by nám ho měly poskytovat školy kvalitní a především svobodné. Problémem však je, že v naší společnosti je patrně na vzdělávací instituce na všech úrovních vyvíjen stále větší nátlak, samozřejmě politický a v první řadě ekonomický, a i přesto, že se školy snaží tomuto tlaku vzdorovat, ne vždy se jim to daří. „Sektoru školství je neustále vytýkáno právě to, že funguje svou vlastní logikou, a proto prý nereaguje dostatečně pružně na požadavky trhu práce, ani na další zadání, jež mu zvnějšku přicházejí například v podobě požadavku na další zmasovění přístupu ke vzdělání.“¹⁵⁶ Přičemž je třeba podotknout, že jistý politický vliv na školství pravděpodobně doléhat musí, zvláště pokud hovoříme o školách státních, avšak problematická je míra tohoto tlaku. Ještě větším problémem však je nátlak ekonomický. Mnozí autoři se zabývají například tím, že do systému vzdělávání stále více zasahují zájmy soukromých podniků a firem, ať už se tak děje prostřednictvím nabízené, avšak podmíněné, finanční podpory nebo příslibu zaměstnávání absolventů.

To, že vzdělávání samo může mít jakousi normalizující funkci vzhledem k jedinci, již bylo řečeno. Navíc se ale zdá, že vzdělávací instituce samotné jsou do jisté míry normalizovány. A v čem můžeme vidět projevy tohoto procesu? Liessmann například velmi zajímavě zhodnotil funkci, kterou mohou mít tzv. testy PISA. Těmito testy jsou zjišťovány znalosti žáků devátých tříd základních škol a výsledky jsou posléze podrobeny mezinárodnímu srovnávání. Avšak důsledkem zavedení těchto testů není ani tak snaha žáky vybavit co nejlepšími vědomostmi, jako spíše úkol pro školy, který spočívá v jediném – připravit žáky lépe na testy PISA. Liessmann si povšiml právě toho, že v důsledku jakéhosi nátlaku, se stává prioritou

¹⁵⁵ LIESSMANN, K. P., pozn. 148, s. 50.

¹⁵⁶ KELLER, J. – TVRDÝ, L., pozn. 152, s. 155.

vzdělávací politiky obstat ve srovnání lépe než dříve, a to bez ohledu na fungující školní osnovy, zkrátka je třeba zvládnout test a lépe se umístit, to má největší význam.¹⁵⁷ Ale samozřejmě zde nejde jen o tento konkrétní případ, „...vzdělávací politiku lze redukovat na jedinou otázku: Na jakém jsme místě?“¹⁵⁸ Základem je tedy jakási kontrola, ohodnocení a srovnávání. A jak jsme již viděli v popisu technik normalizující moci, právě tyto postupy jsou pro naplnění požadavku na přizpůsobení se zadaným kritériím velmi vhodné. A dokonce se dá říci, že v případě testů PISA před sebou vidíme takový požadavek dokonce v mezinárodním měřítku.

„Lze se odvážit teze, že normativní násilí žebříčků je jejich skutečnou funkcí. Žebříčky pořadí fungují jako dosti primitivní, ale nanejvýš účinná opatření řízení a kontroly, jejichž cílem je připravit oblast vzdělání o poslední zbyteček svobody... Evaluace a rankingy slouží jako skvělá záminka ke krácení rozpočtů, rušení institutů, studijních oborů, dalšího vzdělávání a vědeckých pracovišť, nebo k přesunům finančních prostředků tam, odkud se v budoucnu čeká lepší umístění v žebříčcích.“¹⁵⁹

V podstatě to samé lze pak vidět v případech, kdy je například přínos oborů, vědeckých projektů a výzkumů hodnocen z hlediska jejich možného finančního zhodnocení v budoucnu. To pak vede k tomu, co již bylo řečeno. Obory, které neslibují ekonomický užitek, jsou spíše jen trpěny místo toho, aby byly podporovány, protože jejich výsledky mohou napomoci rozvoji člověka, jeho svobodnému myšlení. To je třeba případ humanitních věd, se kterými se mnohdy počítá jen díky tomu, že mohou poskytnout ideologické služby.¹⁶⁰ A tak se nakonec zdá, že vědění není ve společnosti vědění to hlavní, nýbrž je pouze nástrojem pro zvyšování výkonnosti, užitečnosti, konkurenceschopnosti a poslušnosti. Zkrátka hlavní je ekonomika a politická moc, o jakési pravé vědění tady nejde.

A tak Liessmann nakonec zpochybňuje i teorie, dle kterých měla společnost vědění nahradit společnost industriální. V první řadě definuje, co je podstatou průmyslové výroby: „Jde o mechanizovanou a automatizovanou výrobu identických produktů za identických podmínek a identickými prostředky... Z této perspektivy je okamžitě zřejmé, že v současné době se neodehrává přechod od průmyslové společnosti ke společnosti vědění, ale právě naopak – vědění je prudkým tempem

¹⁵⁷ LIESSMANN, K. P., pozn. 148, s. 52-61.

¹⁵⁸ Tamtéž, s. 52.

¹⁵⁹ Tamtéž, s. 60.

¹⁶⁰ Tamtéž, s. 96.

industrializováno.“¹⁶¹ A nejde o to, že by jen vědění mělo být produkováno tímto způsobem, nýbrž i jeho nositelé by do této definice mohli zapadnout. A jaký by byl výsledný produkt? Lidé stejně jednacím, stejně myslícím, se stejnými hodnotami, neomezeně se přizpůsobující, a to jako „výrobky“ vzdělávacích institucí chtě nechtě se podřizujících požadavkům, jež nemají s věděním, svobodou a pravdou nic společného. „...Šanci budou mít nakonec jen ti, kteří se bez přilišných otázek podřídí duchu doby...“¹⁶²

Liessmann samozřejmě předkládá i další úvahy, ale myslím, že již bylo dostatečně ukázáno, že se v jistém smyslu může shodovat i s dosti specifickými myšlenkami Michela Foucaulta. V jejich teoriích je ale jedna zásadní odlišnost, která by si zasloužila ještě krátké zamyšlení. Foucault totiž předpokládá, že lidé si nejsou vědomi toho, že je řídí síly, které jsou jim vnější. Naproti tomu Liessmann téměř nepřipouští možnost, že by alespoň část lidí o onom nátlaku nevěděla. Proto se nabízí otázka: Jsou-li si lidé vědomi toho, co zde bylo popsáno, jak se tomu mohou podřizovat?

Domníváme se, že odpověď by se mohla skrývat ve stavu naší společnosti a postavení člověka v ní. Jaké hodnoty, jaká naděje dnešnímu člověku vlastně ještě zbývá? Osvícenství se snažilo nahradit víru v Boha představou neomezené moci rozumu, který nám měl údajně přinést osvobození. Postmoderna, tedy včetně Foucaulta, odvrací i tuto představu. Ale v co tedy máme věřit? Možná, že nakonec už zkrátka věříme čemukoli, co nám dává alespoň nějakou naději. Takže pokud se nás někdo snaží přesvědčit, že podřídíme-li se požadavkům trhu, nebo čehokoli jiného, dosáhneme lepšího života a jednou snad i osvobození, zkrátka tomu věřit chceme a podřídíme se. Přeci jenom i taková naděje je lepší než žádná. A co tedy říci závěrem? V jednom se Foucault, ať už s jeho filozofií souhlasíme nebo ne, určitě nemýlil. Měli bychom se zamyslet sami nad sebou, nad svými životy a pokusit se přehodnotit naše vztahy k sobě, k druhým i ke světu.

¹⁶¹ LIESSMANN, K. P., pozn. 148, s. 30.

¹⁶² Tamtéž, s. 117.

5 Závěr

Problematika normality je ve filozofii Michela Foucaulta spojena s jeho pojetím moderní moci, tzv. biomoci, jež si klade za cíl ovládat jednání, ale i myšlení každého člověka. Tento záměr má být naplňován pomocí rozličných technik a mechanismů, kterými moc působí jak na jednotlivce, tak i na celek společnosti. Působení těchto mocenských nástrojů se pak ukazuje jako v podstatě normalizační, jelikož člověk je touto mocí, ovšem aniž by si toho byl vědom, ovládán a řízen ve svém každodenním životě, je nucen přizpůsobovat se požadavkům a zájmům, jež jsou mu vnější, přičemž konečným cílem je vytvoření co nejužitečnějších a zároveň co nejposlušnějších jedinců, jejichž individualita je naprosto potlačena. Jedním z nástrojů těchto snah je vytváření nepřirozených norem, které jsou stanovovány nebo alespoň ospravedlňovány díky vědeckému poznání, jehož kult chce Foucault strhnout. Z těchto norem je poté odvozeno právě kritérium normality, jehož pravá podstata tkví ve vyvíjení nátlaku ke konformitě s většinovou společností, a tedy i s mocenskými zájmy.

Funkce hlediska normality spočívá v tom, že je člověk přesvědčován, že odlišovat se od ostatních je špatné a nebezpečné. Pomocí rozličných technik je pak jedinec nucen toto kritérium přijmout jako přirozené. Avšak ve chvíli, kdy se jedinci začnou kritériem normality řídit a vztáhnou ho na svůj vztah k sobě samým, na své sebepojetí, přebírají sami vykonávání mocenských zájmů a jsou nástroji svého vlastního podrobování. Ale takto je ovlivňován nejen jejich vztah k sobě samým, ale i k ostatním lidem, na něž jedinec samozřejmě aplikuje to samé kritérium jako na sebe. Takto podle Foucaulta vzniká normalizující společnost, která vylučuje ze svého středu ty, kteří nejsou schopni nebo ochotni přizpůsobit se požadavkům, jež jsou na ně kladeny. Toto vylučování se však odehrává pod záminkou údajné nemorálnosti, jejímiž nositeli jsou právě ti, kteří nejsou „normální“. Jako špatné nejsou posuzovány jenom jejich činy, nýbrž špatnými a nakonec nebezpečnými jsou sami nositelé různých odchylek. Společnost, která je tvořena „normálními“, tedy mocí zcela prostoupenými lidmi, pak zavrhuje nepřizpůsobivé jakožto nepřátele, a to v zájmu údajné ochrany této společnosti.

Pomocí hlediska normality tak jsou ve společnosti vytvářeny jakési bariéry, které jsou považovány za přirozené, přičemž jejich pravou funkcí je právě vytváření nátlaku, který má člověka nutit k přizpůsobení se mocenským zájmům. Pomocí

tohoto nástroje je pak řízena celá společnost i každý její člen. Zároveň je také ospravedlňována stále sílící kontrola a případné zásahy proti těm, kteří se nechtějí nechat ovládat, čímž je poskytován prostor pro další expanzi moci. A tak jedinou možností osvobození podle Foucaulta je vzepřít se jak samotným normám, tak i kritériu normality, začít utvářet svůj život a nenechat se řídit silami, jež jsou člověku vnější. Tohoto cíle však může být dosaženo jen tak, že člověk nově vytvoří jak svůj vztah k sobě, tak i k druhým.

Foucaultovo pojetí této problematiky je velmi přesvědčivé, avšak podle mého názoru existují i jiné možné výklady. Jak se snažíme ukázat ve druhé části práce, normy týkající se lidského chování a hledisko normality samotné nemusí být mocenským nástrojem, alespoň ne primárně. V případě norem se může jednat o naprosto přirozené součásti života společnosti, které jsou k jejímu fungování nezbytné. Podobně odsuzování toho, co není běžné jako nežádoucího, může pramenit z přirozeného sklonu člověka k nedůvěřivosti ve vztahu k jinému. Podstatou negativních dopadů kritéria normality tak může být prostý lidský omyl. Celkově se však dá říci, že užívání tohoto kritéria ve vztahu k druhým pravděpodobně není správné, jelikož už ze své podstaty netvoří vhodné podmínky k rozvíjení respektu k jedinečnosti každého člověka a mezilidským vztahům může spíše uškodit.

Co se pak týče Foucaultovy teorie normalizující společnosti, podle mého názoru se dá říci, že v podstatě každá společnost je v jistém smyslu normalizující, avšak záleží na tom, v jaké míře tuto svou funkci uplatňuje. Opravdu se může zdát, že naše společnost, ačkoli hlásá něco jiného, vyvíjí na své členy velký tlak ke konformitě, avšak opět se tak nemusí dít pouze působením nějaké všeovládající moci. Může to být spíše stavem, ve kterém se naše společnost nachází, protože stále více ztrácíme hodnoty, které by nás přirozeně spojovaly, a tak požadavek přizpůsobivosti tomu málu, co nám zbylo, může být pouze jakousi obranou před jejím možným konečným rozpadem.

Ačkoli tedy s Foucaultem v některých ohledech nesouhlasím, myslím si, že jeho velký přínos spočívá v tom, že jeho teorie mohou vést k hlubokému zamyšlení nejen nad stavem dnešní společnosti, ale i nad naším vztahem k sobě, k druhým, ke světu. A takové zamyšlení je podle mě vždy vhodné.

6 Literatura

BARŠA, P. – FULKA, J. *Michel Foucault – politika a estetika*. 1. vyd. Praha: Dokořán, 2005. ISBN 80-7363-020-6.

DELEUZE, G. *Foucault*. Praha: Herrmann & synové, 1996. ISBN 80-238-0033-7.

ERIBON, D. *Michel Foucault: 1926-1984*. 1. vyd. Praha: Academia, 2002. ISBN 80-200-0955-8.

FISCHER, S. – ŠKODA, J. *Sociální patologie: analýza příčin a možností ovlivňování závažných sociálně patologických jevů*. 1. vyd. Praha: Grada, 2009. ISBN 978-80-247-2781-3.

FOUCAULT, M. *Dějiny sexuality I.: Vůle k vědění*. Praha: Hermann & synové, 1999. ISBN 80-238-5090-3.

FOUCAULT, M. *Dějiny šílenství v době osvícenství: Hledání historických kořenů pojmu duševní choroby*. Praha: Lidové noviny, 1994. ISBN 80-7106-085-2.

FOUCAULT, M. *Dohlížet a trestat: kniha o zrodu vězení*. Praha: Dauphin, 2000. ISBN 80-86019-96-9.

FOUCAULT, M. *Je třeba bránit společnost: kurs na Collège de France 1975-1976*. 1. vyd. Praha: Filosofia, 2005. ISBN 80-7007221-0.

FOUCAULT, M. *Psychologie a duševní nemoc*. Praha: Dauphin, 1997. ISBN 80-86019-30-6.

FOUCAULT, M. *Zrození biopolitiky: kurz na Collège de France (1978-1979)*. 1. vyd. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury, 2009. ISBN 978-80-7325-181-9.

CHOMSKY, N. – FOUCAULT, M. – ELDERS, F. *Člověk, moc a spravedlnost*. Praha: INTU, 2005. ISBN 80-903355-3-5.

JEDLIČKA, R. – KOŤA, J. *Analýza a prevence sociálně patologických jevů u dětí a mládeže: aktuální problémy výchovy*. 1. vyd. Praha: Karolinum, 1998. ISBN 80-7184-555-8.

JEDLIČKA, R., et al. *Děti a mládež v obtížných životních situacích: nové pohledy na problematiku životních krizí, deviací a úlohu pomáhajících profesí*. 1. vyd. Praha: Themis, 2004. ISBN 80-7312-038-0.

KELLER, J. – TVRDÝ, L. *Vzdělanostní společnost?: Chrám, výtah, pojišťovna*. 1. vyd. Praha: Sociologické nakladatelství, 2008. ISBN 978-80-86429-78-6.

LIESSMANN, K. P. *Teorie nevzdělanosti: omyly společnosti vědění*. 1. vyd. Praha: Academia, 2008. ISBN 978-80-200-1677-5.

SYŘIŠŤOVÁ, E., et al. *Normalita osobnosti*. 1. vyd. Praha: Avicenum, 1972.

WEIL, P. – LELOUP, J. – CREMA, R. *Normóza: patologie normalnosti*. 1. vyd. Praha: Triton, 2009. ISBN 978-80-7387-203-8.